

HASAN M. PETRELA

BIBLIOTEKA
SHTETIT

854-32
P 55

AI
PRISTE
MENGJESIN

A black and white illustration of a person in a boat on a dark sea, looking out at a bright horizon. The person is in the foreground, looking towards the right. The sea is dark with some whitecaps. The horizon is bright, suggesting a sunrise or sunset. The overall mood is contemplative and dramatic.

tregime

81A-32

PS5

HASAN M. PETRELA

AI PRISTE MËNGJIEZIN

Tregime

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

HAMALLI

Mbaj mend një njeri të fuqishëm, me një fytyrë të zezë si arap, me ca sy të mëdhenj, të zez. Ky njeri dimër verë rrinte zbathur, me një këmi-shë gri të vjetër, pothuajse lecka-lecka, kështu që i dukej gjoksi i bëshëm e i fortë si kurriz breshke.

Punonte edhe karrocier, edhe si hamall. Karrocën e tërhiqte vetë, se s'kishte kalë.

Sado që kishte një pamje pak të rëndë, prapë se prapë, për ne të vegjëlit, ai ishte njeri i qeshur e i gëzuar.

— Hamalli, erdhi hamalli me radio — bërtiste me atë zërin e tij bas e pak të ngjirur.

Tregtarët e vështrojnë me smir e me zili. Ia kishin zili shëndetit të tij të plotë.

— Ke parë ti? Ja ku vete shëndeti, tek ata që s'kanë! — i thoshin njëri-tjetrit si me inat.

— Gjysmën e pasurisë do të jepja, sikur të kisha shëndetin e tij! — thoshte një tregtar verdhacuk, me ca sy të perënduar e të trishtuar.

— Dish zotin, çfarë ha ti, more arap i dreqit?! — e pyesnin shpeshherë tregtarët si me shaka.

— Unë? S'njoh ushqim tjetër përveç bukës, gjizës dhe qepës. Besoj se këtu në barkun tim, po të më çani, do të gjeni ndonjë kopësht me qepë — dhe qeshte me gjithë shpirt.

Si hamall fitonte më shumë se të tjerët. Tregtarët e merrnin atë, se mund të bënte çdo punë të rëndë dhe vlente sa për dy a tre veta.

Nganjëherë e shihja të mërzhitur dhe të brengosur. Unë çuditësia se nga ishte zhdukur tërë ai gëzim që i vizatohej në fytyrën muskuloze.

— Ja, sot s'kapa dot asnjë grosh — thoshte ai me dëshpërim. — Djali më pret t'i shpie diçka, kurse unë i varfëri s'kam asnjë dysh në xhep!..

— I çon nesër! — i thosha unë. Atij i buronte një dritë e ngrohtë nga sytë e mëdhenj. Të nesërmen e shihja përsëri në udhët e ngushta, shtruar me kalldrëm të pazarit të vjetër, duke ardhur vërdallë, me një xhaketë të vjetër hedhur mbi sup dhe duke thirrur me atë zërin e tij bas e pak të ngjirur.

— Erdhi hamalli, hamalli me radio!

Mua më dukej sikur edhe gurët e kalldrëmit tundeshin nga ai.

Një herë e kam parë kur lëvizti një kasafortë të madhe prej hekuri. Ishin mbledhur katër a pesë hamej dhe po haheshin me fjalë me një tregtar për çështje pagese.

— Nuk ju paguaj kurrë pesë lekë! — u thoshte tregtari hamejve. — Lëreni kasafortën, mos e prekni me dorë, shkoj e gjej ariun unë! (Kështu e thërrisnin hamallin).

Kur ja, ia behu ariu. I hapën udhë, si ndonjë shpëtimtari. Ai me atë gjoksin e tij të hapur, tërë lesh, me ata krahët e shkurtër, po muskulozë e të fortë si këmbët e muzatit, qëndroi përpara kasafortës dhe diç deshi të pyeste, po stepi kur pa qëndrimin e shokëve të vet.

— E, more ari, si të duket kjo? Pesë metro duhet

shtyrë — foli tregtari me një buzëqeshje të ëmbël në fytyrë dhe i shkeli syrin e majtë me qëllim.

— Po ju ç'thoni? — iu drejtua ariu shokëve të tij.

— I kërkuam pesë lekë, kurse ky do të na japë dy lekë! Të paktën të na bjerë nga një lek për shoq! Si thua? — foli njëri nga hamejtë.

Ariu s'u përgjegj. Gjoksi i hidhej nga frymëmarrja dhe diç bluante në mendje.

— Mos kujto ti se ariu e lëviz vetëm këtë kasafortë?! — u hodh njëri nga hamejtë, një burrë i dobët, pak kurrizo, me gurmaz të kërcyer e me ca qime të rralla në mjekrën e tij me majë.

Siç dukej ariu këtë priste.

— Mirë, ta shpie unë për tre lekë — i tha ai tregtarit dhe hoqi atë xhaketën e tij të vjetër nga supi, e hodhi mbi kasafortë dhe përveshi mëngët e këmishës deri sipër bërrylave.

Provoi një herë ta lëvizte kasafortën vetëm me anë të duarve, por ajo ishte tepër e rëndë.

— E humbe davanë, o ari! — i tha shoku i tij kurrizo si me tallje.

Atëhere ariu sikur u nxi edhe më shumë në fytyrë; e mbështeti atë gjoksin e tij mbi kasafortë, u përkul pakëz, i nguli në tokë këmbët e tij të forta, të drobitura e plasa plasa dhe e shtyu me sa fuqi pati. Kasaforta lëvizi përpara.

— Ky edhe dyqanin ta shemb! — pëshpëriti tregtari dhe bëri buzën në gaz nga kënaqësia.

Ngadalë, pak nga pak, kasaforta zuri të rrëshqiste mbi të dy binarët që ia kishin vënë përposh.

Në ballin e në faqet pak me gunga të ariut buluan djersët.

Unë rrija e vështroja hamejtë e tjerë dhe më

dukej sikur edhe ata krenoheshin me forcën e shokut të tyre, sido që këtë krenari ata nuk e shfaqnin kurrë hapur.

Pasi e futi brenda në dyqan kasafortën, ariu, i gëzuar që fitoi të tre lekët dhe që s'u turpërua përpara aq burrave, hodhi xhaketën e vjetër mbi sup, shkoi drejt e te pusi me çikrik që ndodhej në mes të pasarit të vjetër, nxori një kovë ujë dhe lau duart e faqet. Tanimë fytyra i llamburiste. Pa i fshirë as duart, as sytë, ai u nis te qoftexhiu dhe bleu gjysmë groshi bukë, gjysmë groshi qofte. Hante si i uritur, duke lëvizur ato nofullat e gjera e të mëdha.

Një herë tjetër ai u tha dy tregtarëve, se mund të mbante në kurriz katër thasë me miell.

Ra në gjunjë dhe duart i mbështeti mbi kall-drëm. Dy vetë kapën një thes me miell dhe ia hodhën mbi kurriz, pastaj i hodhën të dytin, të tretin. Duart e ariut filluan të dridheshin.

— Do të vdesë! — bërtiti dikush.

— Hala s'ka ngordhur?! Vetë pranoi, qafiri! — foli si me ngërdheshje tregtari që kishte ca sy të shplarë e të egër.

— Hidheni edhe të katërtin! — bërtiti ariu me një zë të dobët dhe i dha pak kurrizit përpjetë, për të provuar në se e ngrinte dot tërë atë peshë të madhe.

Ia hodhën edhe dengun e katërt. Të gjithë sa ishin aty u shpërndanë për t'i hapur vend ariut. Ishin të bindur se nga pesha e rëndë ai do të binte përmbys nga çasti në çast. Por ndodhi e kundërta. Dengjet filluan të ngriheshin gjithnjë përpjetë, si me makara. Ariu shkëputi duart nga toka. Atëhere gjunjët iu përkulën e u duk sikur iu thyen, por

sakaq u drejtuan përsëri. Në çast ne pamë se kurrizi i ariut, i gjerë sa një taftaben, filloi të ngrihej gjithnjë përpjetë, si diçka që fryhet me pompë dhe bashkë me të u ngritën edhe të katër dengjet e miellit. Pastaj, si u mbush me frymë, ai zuri të ecte me vështirësi, me ato këmbët e trasha si të elefantit, që i dridheshin nga pesha e rëndë.

Një ditë një tregtari, tek po merrte avdes te pusi i pazarit të vjetër, se si i shkau ora e i ra brenda në honin e pusit. Ai u prish aq shumë në fytyrë sa, ta vrisje, gjak s'i dilte. Atë orë ai e kishte kujtim nga i ati dhe tha se ishte gati t'i paguante një dollar njeriut që do t'ia nxirrte.

Po asnjëri nuk guxonte ta merrte përsipër një gjë të tillë. Pusi i pazarit të vjetër ishte nja dy a tre litarë kali i thellë dhe, siç tregonin disa, të zihej fryma pa arritur fundin.

Se kush tha që vetëm ariu mund t'ia dilte mbanë kësaj pune. E kërkuan rreth e qark, po s'e gjetën gjëkund. Atëhere dërguan dhe e thirrën në shtëpi.

— E, o ari, do të ma nxjerrësh sahatin apo jo?
— e pyeti tregtari dhe ia hodhi dorën në sup.

— Është i thellë pusi, o aga! — foli ariu i menduar.

— Po ti je i fortë! — ia pat tregtari, si për ta prekur në sedër. — Unë do të të jap një dollar. A e di ç'është një dollar?!

— Është i thellë dhe s'ka ajër! — vijoi ariu ngadalë. — Kam hyrë një herë përpara shtatë a tetë vjetësh, po për pak vdiqa brenda, se m'u zu fryma.

— Edhe një dollar s'është shaka, është baraz me dhjetë ditë-pune! E kam kujtim atë orë, se përndryshe nuk do të paguaja kurrë një dollar. Në qoftë se s'ta mban, mirë, mos u fut!

Ariu krojti kokën dhe gropën e qafës, i hodhi një vështrim pusit, pastaj pranoi. U zvesh dhe mbeti vetëm në të mbathurat.

E lidhën me litar te sjetullat dhe ai zuri të zbriste ngadalë, duke i vënë këmbët nëpër gurët e pusit me kujdes të madh.

U mblodhën pothuajse tërë tregtarët e pazarit të vjetër për të bërë sehir. Dikush thoshte se ariu do ta gjente orën, një tjetër rrudhte buzët si me dyshim, një i tretë shtonte se ariu, po të ishte i zgjuar, do të gjente jo vetëm orën, por edhe shumë gjëra të tjera me vlerë që, sipas tij, kishin rënë në pus gjatë viteve.

— Po ai do të vdesë nga pleviti! — u hodh e tha dikush. — A e di se ç'ujë të ftohtë ka ai pus? Tamam si akull. Mos harroni se tani jemi më 12 mars, domethënë dimër.

— E ku pyet trupi i ariut nga të ftohtët! — e kundërshtoi atë një tregtar.

— Sidoqoftë, njeri është edhe ai!

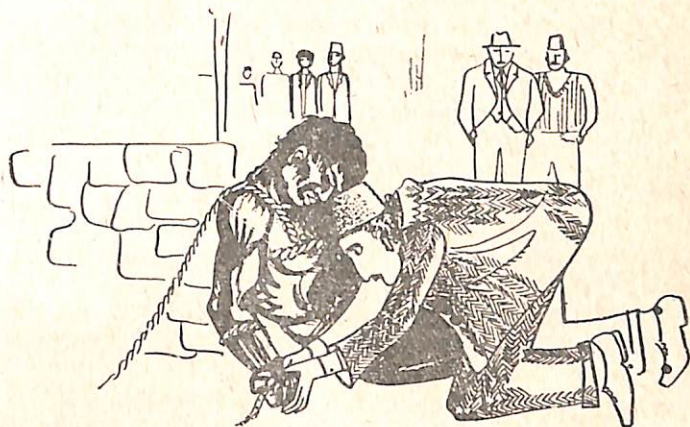
Mbajtësit e litarit, dy çirakë të një furrxhiu, lajmëruan me gëzim se ariu mbërriti në fund të pusit. E kishin bërë me fjalë me ariun që, kur ai ta tundte litarin si kabanë mbi tri herë, duhej ta nxirrnin shpejt se ishte në rrezik.

Tregtari i orës se nga kishte gjetur një pasqyrë dhe me të mendohej të ndriçonte errësirën e thellë të pusit.

Pas pak litari u tund me vrull disa herë me radhë.

— Ariu kërkon të dalë! — i tha tregtarit njëri nga ata djemtë që mbante litarin.

— Kaq shpejt? E ku e gjeti ai orën kaq shpejt?!

— pyeti tregtari me fytyrë të fishkur nga dëshpërimi dhe nervozizmi.

— Sigurisht që do të jetë në rrezik! — ia pat çiraku tjetër.

— Ç'rrezik, more hajvan! Ndoshta litari tundet se ai vazhdon të zbresë ende! — e qortoi me një zë të ashpër.

— Jo, jo, për të mbërritur ai ka mbërritur me kohë.

— Prisni, prisni edhe pak — foli tregtari me një zë të zbutur dhe bëri sikur po shihte thellësinë e pusit.

Litari u tund përsëri, më me forcë.

— Ariu kërkon përsëri, të dalë, do t'i jetë marrë fryma të shkretit! — bërtiti çiraku i dytë.

— Po orën a do ta ketë gjetur vallë? — pyeti tregtari duke picërruar sytë e tij të zymtë.

— S'besoj! Ku arriti të futet deri në fund të ujit ai?! — tha çiraku tjetër me fytyrë të zverdhur.

— Lëreni edhe pak, mos u bëni merak, se nuk e gjen gjë atë! — tha tregtari dhe u mundua përsëri ta shihte pusin me anën e pasqyrës.

Litari u tund edhe një herë më me forcë.

Çiraku i parë u tremb dhe filloi ta mbliidhte litarin.

— Ç'bën, more hajvan?! — i bërtiti tregtari i orës dhe e shtyu çirakun. — Largohuni ju, se merrem vetë me këtë punë unë! — dhe kapi litarin. — Unë dua orën!

Litari u tund edhe disa herë të tjera më me vrull, pastaj u duk sikur diçka u këput në fund dhe asgjë më.

— Nxirreni tani, se do ta këtë gjetur! — tha dikush.

Atëhere tregtari me të dy çirakët, filluan të mbliidhnin litarin. — E shihni sa i poshtër është ariu? Nuk bën asnjë përpjekje për t'u ngjitur, po do që ta nxjerrim ne! — ankohej tregtari duke i shqiptuar fjalët me zor nga lodhja.

Kur e nxorën, ariu ishte i mbytur. Nga hundët dhe nga goja vazhdonte t'i kullonte një curril i hollë gjaku. Nofullat e tij të gjera kishin ngrirë dhe dukeshin sikur kërcënonin dikë. Sytë e tij ishin bërë të butë e dukeshin çuditërisht të qetë.

Dorën e djathtë e kishte mbledhur grusht. Në atë dorë ai kishte shtrënguar orën. Tregëtari u mundua t'ia haptë dorën, po gishtërinjtë e ariut kishin ngrirë si shufra hekuri. Dërguan dhe morën një palë pinca dhe vetëm ashtu e morën orën nga dora e tij.

Edhe i vdekur, ai vazhdonte të ishte i fuqishëm. Dukej sikur akuzonte.

PENDIMI

Në mbrëmje i biri i tha Qamil Arapit:

— Baba, të kishin vënë një fletërrufe.

Qamili ngrysi pak vetullat e dendura, i hodhi një vështrim të matur fytyrës zeshkane të të birit, pastaj e pyeti gjoja me mospërfillje:

— Më kanë vënë një fletërrufe? Ç'është kjo fletërrufe, mor bir?

— Është për ata që turpërojnë kooperativën, baba.

Qamili bëri buzën në gaz si me pahir, ia shpupurisi flokët të birit dhe i tha:

— Ohu, se mos më bëhet vonë mua, tymi im të ecë drejt.

I biri, që e ndjeu veten të fyer se e kishin ngacmuar shokët e shkollës, uli kokën i mërzhitur e s'foli.

Qamili lëshoi një psherëtimë të befasishme dhe murmuriti:

— Zaten të tillë janë ata të kryesisë! Po të tëra këto i bën ai kryetari, që s'dua ta shoh me sy.

— Të tjerët e duan, baba! — foli i biri nëpër dhëmbë.

— Cilin? Atë? Asnjëri nuk e do, kot hiqen ashtu, se janë lajkatarë, kurse unë nuk ta lëshoj shtegun. Atë që kam për të ta thënë, ta them bram, në sy.

Ai heshti dhe kërciti me radhë gishtërinjtë e duarve. Pas pak erdhi e shoqja dhe që nga ai çast e deri sa ranë të flinin, muhabeti u vërtit vetëm rreth fletërrufesë dhe kryesisë, që u kishte shpallur luftë pa asnjë të drejtë.

Në krevat Qamilit i kujtoheshin pathuajse të gjitha bisedat që kishte bërë me kryetarin e kooperativës, grindjet me të për çështjen e ditëve të punës. Qamil Arapi ishte një nga anëtarët e kooperativës që kishte më pak ditë-pune nga të gjithë, sepse pjesën më të madhe të kohës e kalonte me punët e tij private.

«Po ç'u duhet atyre xhanëm?» — pyeste veten ai duke u përpëlitur në krevat. «Po s'dola në punë, nuk do të shpërblehem, kjo është e qartë. Po nuk është këtu puna. Nuk merakosen për ditët e punës ata jo. Duan të më poshtërojnë, ja kështu».

Të nesërmen Qamili vajti dhe kapi mësuesen e shkollës që ishte ngarkuar të drejtonte vatrën e kulturës të kooperativës.

— Moj Delina! Kush i shkruan ato fletërrufetë në karton?

— Në cilin karton?

— Ja, moj, në atë djall kartoni që është vendosur atje! — bëri me dorë ai në drejtim të këndit të fletërrufeve.

— Unë i kam shkrojtur — i tha mësuesja me një buzëqeshje të ëmbël në fytyrë. — Mua më erdhën një grup fshatarësh e më thanë që t'u shkruaja me gërma të qarta një fletërrufe.

— Po pse e shkrove?

— Si pse e shkrova? Mos është bërë ndonjë gabim, o shoku Qamil?

— Si, moj çupë, s'na qenkërka bërë gabim?! Me ç'të drejtë e zini në gojë, aq më keq e shkruani emrin tim nëpër kartona? Unë e di se ti je serte një çikë, po ki mendjen, se unë të bëj atë që s'ta pret mendja, dëgjove?

Delina u pre menjëherë në fytyrë.

— Shoku Qamil, mësohu të flasësh një çikë më mirë, të kesh më shumë respekt për njerëzit. Sa për fletërrufenë, mos m'u drejto mua, por atyre që të kritikojnë. Unë nuk i shpik nga koka emrat e dembelëve ose të atyre që turpërojnë kooperativën.

— Pse, moj e turpërova unë kooperativën? — thirri Qamili i nevrikosur. — Se mos dola në fshat pa pantallona, apo u ngrita natën e rrëmbeva ndonjë grua me forcë dhe kështu prisha qetësinë e fshatit!?

— Ti, o Qamil, s'je në rregull jo vetëm me kooperativën, po as me shkollën. Ti djalin e pengon shumë dhe e ke dërguar të të ruajë pulat e detit në kohën që ai duhej të ishte në mësim.

— Atë e di unë, t'i a e merr rrogën? Erdhi a s'erdhi djali im në shkollë, rrogën ty nuk ta pakëson shteti.

— Do të të thërrasin në mbledhjen e lokalitetit, atje do të japësh llogari përpara këshillit, mund edhe të të gjobisin..!

Këto fjalë i dogjën shumë Qamilit. Gjaku i hipi në tru, sytë iu errësuan. Diç desh ta shante atë vajzë të re, topolake, që guxonte të fliste pa frikë përpara tij, po ndërroi mendim. Tha me vete se punët do të acaroheshin më keq, në dëm të tij.

Ndenji ashtu më këmbë për disa çaste, i ngrysur në fytyrë, pastaj foli me një zë më të butë:

— Po pse, moj Delinë, ai djali im nuk vete mirë me mësime?

— Epo kur nuk e ndjek shkollën në rregull; s'ka se si të vejë mirë! Ai është djalë i zgjuar, po e pengojnë shumë mungesat e herëpashershme.

— Nja dy ditë ka qenë i sëmurë, me ethe të forta.

— S'është e vërtetë, unë erdha ta shihja djalin, po s'e gjeta në shtëpi .

— Po ti e di, moj Delinë, se fëmija s'shtrohet kurrë në dyshek, sado i sëmurë që të jetë! — u përpoq ta gënjente Qamili, po vuri re se vajza nuk e hëngri atë gënjeshtër.

— Po djali yt as libra nuk ka. Më shumë mëson me shokët.

Qamili tundi kokën në shenjë mohimi dhe ia priti:

— Ama, kur të vini përpara ju mësueset, frymë s'të lini të marrësh! Moj Delinë, po unë nuk do t'i blej libra atij sa herë që t'i humbasë!

— Jo, jo, Qamil, djali s'të ka faj. Ju s'ia keni blerë qysh në fillim të vitit.

U hëngrën përsëri me fjalë, pastaj Qamili iu lut me një ton familjar :

— Nejse, të jap fjalën se sot e tutje ai do ta ndjekë në rregull shkollën. Kjo bitisi. Besoj se as në lokalitet s'kam punë unë. Një gjobë dua unë i varfëri dhe ja tek u fika fare. Apo s'më kanë marrë me sy të keq mua të zinë! — Befas u bë serioz në fytyrë dhe e pyeti:

— Kam dëgjuar se je keq me dru për zjarr. Do të të sjell unë një barrë dru në shtëpi pa para.

— Falemnderit, po më jep edhe rushfet, e?

— Hajde, hajde, sa ters i merrni punët ju të

rinjtë e sotëm! Pse, moj, e quan rushfet, unë kam dëshirë të të jap diçka. Ti vajzë je, ke ardhur nga Elbasani këtu për të mësuar fëmijët tanë. Po pse mos të të ndihmojmë ne ty? Ky s'është rushfet, se sa për rushfetin edhe unë jam kundra tij.

Erdhi një fshatar tjetër dhe Qamili e mbylli bisedën. Duke ikur me një buzëqeshje falso në fytyrë, i tha mësueses:

— Kështu, Delina, kujdesu një çikë për ato që të thashë, sa për emrin që më kanë nxjerrë, i qëroj vetë hesapet, hiç mos u bëj merak ti.

Në qiellin e kaltër po vërtiteshin ca shtëllunga reshë të bardha..

«Ishalla nuk bie shi edhe për nja dy-tri ditë, deri sa të shkulen ato fidanet e duhanit», tha me vete dhe mori udhën për në shtëpi.

E shoqja po derdhte në mes të parcelës personale koshin e fundit të plehut.

— A e di ç'na ka gjetur, moj grua?

Ajo qëndroi befaz në vend me koshin e plehut në sup.

— Çfarë?

— Do të më thërrasin në lokalitet. Kam frikë se nga inati do të më gjobisin e do të më shpien në gjyqe, siç ia bënë Asllan Hajdarit.

— Po pse, more burrë?!

— Për çështjen e Xanit, që s'ka vajtur disa herë në shkollë.

— E kush ta tha këtë?

— Ajo zuska, mësuesja.

— Rukija.?

— Jo, ajo elbasansja.

E shoqja derdhi koshin. Një aromë e rëndë plehu ia shpoi hundën Qamilit.

— Po qysh do t'i bëhet hallit? — pyeti e shoqja dhe rregulloi shaminë që i kishte shkarë nga koka.

— Nesër, kësmet, të mbjellim groshën dhe patatet, pastaj unë po shkoj në brigadë, për të bërë ca ditë-pune, se edhe kështu nuk ka lezet. Të gjithë po punojnë në kooperativë, kurse unë...

Ai s'e mbaroi frazën, se iu kujtua çështja e lokalitetit.

«Dreqi e di se si do të mbarojë puna». mendoi ai duke lëpirë buzët e murme e të thara si eshkë.

Natën ra një vesë shi. Qamili nxori kokën si maçok në dritaren e vogël, si frengji, që e kishte në faqen e murit nga perëndimi. Iu duk se retë po zbrisnin në tokë, aq errësirë e dendur ishte.

— Po kryetari i lokalitetit ç'do të thotë vallë? Ai është burrë i mirë, po sidoqoftë do të mbajë anën e atyre të kooperativës — tha dhe mbylli flegren prej dërrase të dritares.

U ngrit pa gdhirë. Filloi të mbillte fasule dhe patate.

Pas gardhit ai pa Rustem Avdullain me një vedër në sup.

«S'po i flas, se do të më ngacmojë», mendoi Qamili dhe i ktheu kurrizin.

Po Rustemi kapërceu hendekun që ndante gardhin dhe u afrua me atë fytyrën e tij kuqalashë, me sytë si zhivë.

— Të lumtë krahu, o Qamil! — i tha ai me një zë basi.

Qamili bëri sikur s'dëgjoi.

— Puna e mbarë, o Qamil Arapi! — e ngritë zërin Rustemi.

Qamili u vërtit nga ana e tij.

— Ti, Rusto, je? Mbarë paç, o vëlla! Nga je nisur kështu?

— Në stan, te delet. Po ti, as sot nuk paske dalë në punë me brigadën?

— Jo, përse?

— Kot thashë, po habitem me ty! S'paske gajle për asgjë ti, o vëlla, as për fletërrufe, as për emrin që të përmendet shtëpi më shtëpi e skuadër më skuadër.

Qamili e mori si për shaka këtë bisedë e ia priti:

— Ku ka më mirë se sa të të përmendet emri, more Rustem? O për të mirë, o për të keq, njeriut duhet t'i përmendet emri në këtë botë, se përndryshe ç'u mor vesh? Njerëz jemi apo miza toke?

— Mirë, mirë thua, o Qamil, po as kështu siç bën ti nuk bëhet. Kështu ti turpëron tërë brigadën. Del e punon në arën tënde, kurse punëve të kooperativës s'ua var fare. Pastaj të vjen keq kur të tjerët të përflasin.

— Për çfarë? S'ka kush të flasë gjë të keqe për mua. Sa për atë, o Rusto edhe për ty flasin.

— Për mua?

— Ohu, s'di gjë ti, të tërë flasin. Ja, thonë, Rustua ka filluar të skuqet e të rrumbullakoset që kurse u caktua me blegtorinë. Siç duket ia ke vënë fora qumshtit, o Rusto, dy viçi e tri kiçi!

Rustoja u mek.

— Edhe këtë e shpikë, o Qamil? — i tha ai pas pak me një ton habie. — Paç hijen tënde, or vëlla, me ç'shoh unë ti u ke dalë për zot të gjithave!

— Epo dy duar për një kokë janë de! — i tha së shoqes Qamili kur iku Rustemi. — A s'ia bëra mirë? Ç'i duhet atij viçi? Vjen e më kërkon kot këmbën për gjëmb, ke parë ti?! — dhe hapi me thonj oxhakun për patatet.

Në brigadë Qamili nuk vajti as të nesërmen, as të pasnesërmen. U muar përsëri me punët e tij, me arën, me farishtet e me ca punëra të tjera që i dolën papandehur.

Në darkë erdhën dhe e lajmëruan se e kërkonte brigadieri.

— E ç'më do? — e pyeti Qamili lajmëtarin.

— Më duket se do të bisedojë me ty meqë vazhdon të mos dalësh në punë.

— Ashtu?

— Mos e merr për të sigurtë këtë, ndoshta të do edhe për ndonjë punë tjetër.

Qamili rrudhi buzët e u krodh në mendime.

«S'po shkoj, tha me vete, mos ndoshta duan të më futin bat-bat brigadieri me kryetarin? Ehe, s'e ha unë atë kokërr ulliri!»

Ishte mëngjez. Dielli kishte lindur qëkur. Fusha e gjerë dhe e qetë shkëlqente e të verbonte sytë.

Qamili vuri dorën si strehë që të mos ia vriste dielli sytë e shikoi tejprtej fushën. Atje afër rrugës automobilistike, brigada e tij po merrej me tëharrjen e grurit.

«Po kur e paskërkan filluar punën këta, xhanëm?» — foli me vete dhe i erdhi keq që po shkonte me vonesë.

«Më mirë të mos vete fare, do të më tallin».

Qëndroi në vend e u mbush me frymë: «Më mirë të vij nesër.»

Drejt tij po vinte një traktorist. Ishte tërë pluhur e tërë vajra në duar, në rrobat e në fytyrë. Duket i zbetë dhe i vrrarë nga pagjumësia.

— E, mo Todi, ç'e ke atë vegël në dorë? — e pyeti Qamili traktoristin. — Të është prishur traktori?

— Jo, jo është një aks i vjetër. Mos e pe gjë kryetarin andej?

— Jo, përse?

— Është e dyta herë që ata të kuzhinës na e punojnë kështu — foli me zemërim traktoristi dhe aiç shau nëpër dhëmbë.

— S'ju kanë sjellë darkën mbrëmë?!

— Ç'darkë, more Qamil, nuk na kanë sjellë ende mëngjezin!

— Po është herët, more Todi!

— Herët? A e di ti kur e kam filluar punën unë? Në katër e gjysmë të mëngjezit, tani ora është shtatë e gjysmë.

Qamili s'foli.

— Po ata të kooperativës, kur e filluan punën? — pyeti ai pas pak, duke e vështruar si me drojtje traktoristin.

— Edhe ata e kanë filluar shpejt, në orën pesë — foli Todi dhe iku.

«Po unë si t'ia bëj? Të vete apo të mos vete? Po shkoj, të dalë ku të dalë. Po të më tallin, do të di t'u përgjigjem».

Kur u afrua Qamili, brigadieri ngriti kokën, e vështroi si me habi dhe e pyeti:

— E Qamil, t'u mbush mendja të dalësh në punë?

— Mendja më është mbushur qëkurse kam hyrë

në kooperativë — foli Qamili me qesëndi dhe nxori nga hundët një shtëllungë tym duhani.

— Po pse erdhe kaq vonë?

— Kështu kemi punuar ngahera ne, o shoku Tahir, në orën shtatë e gjysmë, bile edhe në tetë.

— Po jo në kohë fushatash, ama! Ka më tepër se një javë që këtu puna fillon në orën pesë. Ata që nuk e respektojnë këtë orë, kolektivi nuk i pranon në punë. Ja sot për shembull brigada jonë nuk pranoi në punë Zydi Shahinin dhe Dik Ahmetin se na erdhën si agallarët me një gjysmë ore vonesë.

Qamilit iu skuqën veshët nga inati.

— Mua mos m'i përmend agallarët, o shoku Tahir, se agallarëve ua kemi kënduar me kohë kullufruthin ne. Mua ma thuaj troç më mirë, më pranon apo s'më pranon, ç'ke që më bie si shembull agallarët?

— Jo, s'të pranoj! Duhet të dalësh në orar, ka disiplinë. Ky është vendim i Kryesisë.

— Na e hëngrët shpirtin me atë kryesi, o shoku Tahir, kryesia kështu, kryesia ashtu, sikur është zoti vetë! — foli me qesëndi Qamili, me një zë që fshihte një zemërim të madh.

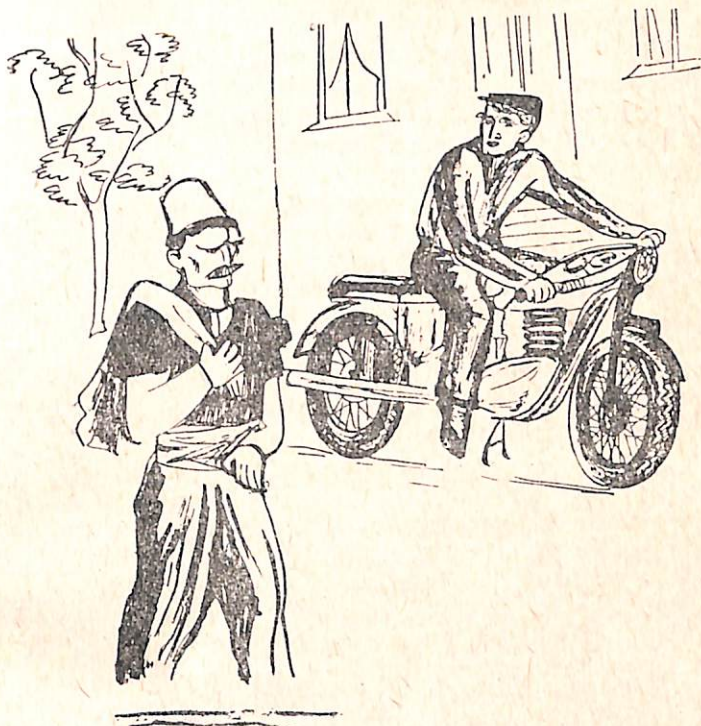
— Pse, s'të pëlqen kryesia ty? — ia pat brigadieri dhe sytë iu ndezën.

— Më pëlqen, apo s'më pëlqen, punë për mua, ti s'po më pranon në punë dhe ta dish se për këtë do të përgjigjesh!

Tahiri qeshi.

— E dëgjuat edhe ju të tjerët — iu drejtua Qamili atyre kooperativistëve që ishin më afër tij.

— Mbajeni mend, se ndoshta nesër do t'ju marr

si dëshmitarë — dhe iku gjithë hundë e buzë, duke murmuritur me zemërim.

«Askush s'më mbajti krahun», thoshte ai duke ecur. «Duket të gjithëve u është mbushur mendja se fajet i kam unë. Ose kanë frikë të më mbrojnë. Tani do të shkoj drejt te kryetari e do të bëhem për dreq me të! Ç'kanë me mua, xhanëm?! Ja edhe në punë vajta, pse s'më pranuan? Pastaj ankohen për mua! Punë e madhe se vajta një çikë me vo-

nesë! Po si s'më ra ndër mend që t'i thosha Tahirit se ai vetë ka raste që nuk ka ardhur fare në brigadë dhe prapëseprapë dita e punës i ka ecur që ç'ke me të! Nejse, do t'ia them kryetarit.»

Te shkallët e krysisë po ndizte motoçikletën brigadier i traktoristëve, një burrë me vetulla ngjyrë gruri dhe me ca sy të kaltër.

Qamili deshi të ndërronte udhë. E dinte që ai do ta vinte në lojë, ashtu siç bënte shpeshherë me të. Po brigadier i se si ktheu kokën djathtas dhe e pa.

— E, more vrug?! — i foli ai me zë të lartë.

— Hiç, o shoku Idriz.

— A e di si e do ti, apo jo?

— Si e dua, more shoku Idriz?

— Që të të rrahin me punë vullnetare.

— Më dashke të mirën, për besë! Po pse ore, ç'kam bërë unë? — foli Qamili me buzë në gaz.

— E ç'do të bësh më tepër? Ke kushedi sa ditë që bresh pas punëve të tua dhe punët e kooperativës i ka marrë lumi.

Ndërkaq kryetari i kooperativës, që e kishte dëgjuar një pjesë të bisedës, po zbriste shkallët ngadalë.

— A e sheh këtë, o shoku Nesim? — i tha Idrizi kryetarit duke i treguar me gisht Qamilin.

— Pardje e gjeta në Durrës. E di se ç'bënte? Po shiste një qengj.

— E di, Idriz, e di, se mos vetëm pardje ka qenë në Durrës ky? — foli kryetari me zë të pakënaqur, — S'ka ditë që të mos harbojë andej-këtej.

— Po kemi edhe halle, more shoku Nesim, jemi njerëz — foli Qamili me zë të ulët.

— Çfarë hallesh ke ti, more vrug? — u hodh Idrizi — Dyqanin e veshmbathjes e ke këtu, klubin këtu, të gjitha t'i ka sjellë shteti mu në prak të derës.

Ra një heshtje e shkurtër. Idrizi ndezi motorin. Një tym i dendur doli nga skapamentua. Qamili s'e duronte dot erën e rëndë, si prej nafte të djegur të tymit të motorit dhe zuri hundët me dorë.

— Kështu pra, mblidhe mendjen! — i tha Idrizi duke u nisur.

Kryetari foli pas pak:

— A e di se Idrizi ka vajzën në spital dhe s'ka vajtur ta shohë?

Qamili uli sytë përdhe e s'foli.

— Ja kështu. Kurse ti, i mbyllur në koliben tënde, kërkon të fitosh sa më shumë.

— Unë jam i zemëruar me ju. Më ka mbetur hatri, se të gjithë jeni hedhur kundër meje — foli Qamili me një zë të dobët.

— Eja të bisedojmë sipër në zyrë, në qoftë se ke ardhur të ankohesh — tha kryetari. U ulën në karrige, përballë njëri-tjetrit.

— Tani fol — i tha kryetari duke e mbajtur me zor buzëqeshjen, se kishte dëgjuar që Qamili kishte vajtur te mësuesja e ishte ankuar për fletërrufenë.

— S'kam si e fsheh, hatri më ka mbetur sa s'thuhet, o shoku Nesim — filloi Qamili me vetullat pak të ngrysurat. — Ju ma nxorët emrin në fletërrufe. Përpara se të bëhej kjo, Tahiri më kishte demaskuar në mbledhjen e brigadës. Ju këtu në kryesi s'kishit lënë fjalë pa thënë kundra meje, sikur të gjitha dëmet e kooperativës të ishin shkaktuar nga unë. Ç'bëra unë në fund të fundit? S'kam punuar

shumë në kooperativë, kushedi s'më ka pëlqyer, ose kushedi kam patur halle të tjera. S'më ndahen njerëzit, hidh njëri një fjalë, hidh tjetri një thumb. S'ka lezet kështu, o shoku Nesim, jemi njerëz, gjak kemi edhe ne ta hajë dreqi, ta hajë!

— Mbarove? — pyeti kryetari, duke e vështruar me ata sytë e tij të thellë.

— Jo, kam edhe pak. Sot dola në punë. Tahiri më përzuri. A është e drejtë kjo? Kur s'dal në punë, më shani, kur dal, më përzeni, këtë unë nuk e marr vesh, për besë!

— Në vend që të na mbetet hatri neve, të paska mbetur ty. Mos i bë bisht së vërtetës, ore Qamil. Ti je bërë shembull i keq për të gjithë kooperativistët tanë dhe na ke turpëruar. Sot është kohë fushate, të gjithë bujqit duhet t'ia bëjnë fora në punë. E lexovë gazetën? Çdo ditë bëhet thirrje: Shokë kooperativistë, vini të gjitha forcat për të përfunduar me kohë mbjelljet! Po ti si i përgjigjesh kësaj thirrjeje? Duke vajtur në Durrës për matrapazllëqe?! Të kanë parë edhe duke pirë birrë në kafene! Pse, ndërgjegje i thonë kësaj? Të tjerëve u bie bretku në punë, kurse t'i kërkon ta hash qyl. Mirë ka bërë Tahiri që s'të ka pranuar në punë. Disiplina është e njëlllojtë për të gjithë.

Qamili u ngrit nga karriga pa bërë zë dhe qëdroi për një çast më këmbë. S'dinte ç'të thoshte.

— Jo, jo, as nesër nuk dal dot — tha Qamili dhe fytyra iu bë më e fishkur.

— Atëhere ç'më rri kot këtu në zyrë pra? — u zemërua kryetari. — Hajt, bëj ç'të duash, ti e ke kokën si shkëmb! Po po të them se do të pendohesh!

I biri po nisej për në shkollë. Qamili vuri re se

vogëlushi kishte një çantë fare të vjetër, pothuajse bosh.

— Dy fletore ka i shkreti, vërtet nuk i kam blerë», murmuriti me vete duke ndjekur hapat e vegjël të të birit.

Dy kuaj pa samar vraponin linkthi përmes një are; një vajzë nja dymbëdhjetë vjeçe e ndiqte pas me një thupër në dorë. Qamili e njohu vajzën. Ishte vajza e Ber Sinanit. Beri vetë kishte hipur majë një mullari afër shtëpisë dhe po hidhte poshtë ca kashtë.

«Ja edhe Beri s'paska dalë në punë sot», tha me vete Qamili, — veç për mua bëhet kiameti.»

Iu afrua qëndrës së agjitacionit. U turbullua kur mendoi se aty, në karton, ndodhej edhe fletërrufeja për të.

«Sidoqoftë Nesimi u soll mirë me mua. Nuk më shau, as ashpër nuk më foli.»

Ndjeu disa hapa nga pas. Ishte Hasani, drejtori i shkollës. Me Hasanin i hahej një çikë muhabeti Qamilit. I dhanë dorën njëri-tjetrit dhe duke ecur Qamili i tregoi bisedën me mësuesen Delinë.

— Ka të drejtë ajo, o Qamil. Ti nuk e vlerëson sa duhet shkollën. Siç duket ke ndër mend ta bësh edhe djalin si veten.

— Po pse, si jam unë, o shoku Drejtor? — dhe Qamili e ngadalësoi hapin.

— Do të ta them si je, po mos të të mbetet hatri.

— Jo, s'më mbetet, se e di që ti ma do të mirën.

— Po bëhesh matrapaz, o Qamil, po e shkel me të dyja këmbët. Kudo emri yt përmendet. Socializ-

mi është punë, o Qamil. Jo punë veç e veç, po punë e përbashkët, për të mirën e përbashkët.

Qamili dëgjonte e si zakonisht, kur fliste tjetri, heshte. Ato fjalë i ranë si gozhdë në zemër. Kudo i kishte dëgjuar, po tani sikur i bënë më shumë përshtypje.

«Siç duket, unë jam fajtor», tha ai me vete. — Ndoshta kanë të drejtë. Hasani ma do të mirën, për këtë jam i bindur».

— Mua, të të them të drejtën, më vjen keq për ty, se nuk je nga ata që mund të biesh kaq poshtë. Ne si drejtori shkollë kishim menduar të ta dërgonim djalin me bursë në Durrës ose në Tiranë, që të vazhdonte studimet, të mbaronte shkollën e mesme, pastaj universitetin, të dilte agronom ose doktor.

Qamilit iu hodh kraharori nga gëzimi.

— Si shumë lart më ngjite, o shoku drejtor, neve nuk na shkon doktorllëku — tha ai duke qeshur e duke i hequr fjalët zvarrë.

— Ne mund të ta dërgojmë, por me një kusht: që të mos e pengosh nga shkolla dhe ti vetë të bëhesh kooperativist i dalluar.

— I dalluar jam unë.

— Po, i dalluar për të keq.

U ndanë te porta e shkollës. Qamili u nis për në shtëpi, po këmbët sikur i hidhte me zor. E ndjente veten të lodhur shpirtërisht.

Vajti në dhomë e u shtri të çlodhej pak. Koka dhe veshët i buçisnin. Së shoqes nuk i tregoi ç'i kishte ngjarë. Përtonte të fliste, aq të këputur e ndjente veten. As për punë nuk ishte i zoti. Donje vetëm të rrinte shtrirë, i qetë.

Pas pak erdhi i biri. Hodhi çantën mbi parvazin e dritares dhe i tha të atit:

— Ende s'ta kishin hequr fletërrufenë, baba!

Qamili u ngrit sikur ta kishte pickuar grerëza. E zuri të birin nga veshi dhe i ra një shuplakë në faqe.

— Edhe ti s'më ndahesh? Na — dhe i ra përsëri. Deshi të shtrihej, po ishte bërë nevrík. S'e zinte vendi vend.

«Ndoshta ata kanë të drejtë», pëshpëriste me vete. «Të gjithë më thonë që të punoj. Po ai djall Tahiri, pse s'më pranoi sot në punë? Po fundi pse ika unë? Mos është gruri i tij?! Ja tani do të shkoj e do të harr grurë. Po që i zoti, le të më dëbojë».

U kthye përsëri nga kishte ardhur, po nuk kaloi para zyrave të kryesisë, se nuk donte ta takonte përsëri kryetarin. I ra arë më arë. U fut në skuadrën e tij dhe filloi nga puna. Të gjithë po e vështronin me habi, pa bërë zë. Për një çast e la punën, iu afrua brigadierit dhe i tha me një zë pak të dredhur:

— Po të doni, mos ma llogarisni këtë ditë pune. Po e bëj për kooperativën, vetëm mos më thuaj gjë!

Brigadieri e vështroi me dashuri dhe i rrahu supin.

Qamilit i gufoi gjoksi dhe ndjeu sikur diçka iu theye në zemër. Sytë iu mbushën me lot mallëngjimi.

«Të gjithë janë të mirë», tha me vete. «Sa keq kam menduar për ta». I shkoi mendja te djali dhe vendosi t'i blinte një çantë të bukur dhe libra të rinj.

AI PRISTE MËNGJESIN

Nga luadhet vinte kundërmimi i fushës së freskët mbuluar me vesë. Përballë, në kodrat plot me vreshta, ngrihej një re tymi, si mjegull e bardhë. Bujqit kishin filluar spërkatjen e vreshtave.

Xhiri u ngrit pak si e trembur. Iu duk sikur ishte vonuar. Ashtu përgjumësh, hodhi qumshtin në mëti, hapi raftin, mori pak djathë e dy vezë të ziera dhe u bë gati për punë.

Djali po flinte si qengj. Ajo la aty mbi jastëk një llokum, u ul në gjunjë, mbështeti buzët në faqen e butë e të vakët të foshnjës dhe doli.

Fshati po zgjohej. Dëgjoheshin blegërimat e deleve, zhurma e një traktori dhe kakarisje pulash.

Xhiri tërhoqi trinën pas, doli nga fiqtë dhe mori udhën për në fushë.

Kodrat vazhdonte t'i mbulonte mugëtira e mëngjezit, ndërsa honet nxinin ende, Xhirin e kënaqte aroma e kumbullave dhe e barit.

Ajo iu afrua shtretërve të perimeve. Aty ishte vendi i saj i punës. Kishte një vit e ca që merrej me perimet dhe bënte çmos që fidanet të mos i vriste vesa dhe sëmundja. Xhirin e kishin zgjedhur nënkryetare të kooperativës.

Mbi hasrat që mbulonin xhamat e shtretërve, kishte vesë. Xhiri hoqi njërën hasër, ngriti kapakun

e xhamit dhe u gëzua kur pa se fidanet ishin mirë. Hapi derën e kasolles së vogël ku mbanin veglat e punës dhe nxori koshat që do t'i mbushnin me fidane. Atë ditë kooperativa do të mbillte domate, specat dhe kunguj.

Filluan të vinin edhe shoqet e tjera dy e nga dy, ca me fustane, ca me pantallona e me bluza ngjyra-ngjyra.

— Si u gdhive, Xhiri?

— Mirë falem nderit, po ti?

— E lashë gocën duke qarë — i tha Xhirit, Minia, një grua e hollë dhe e gjatë.

— Ka filluar të bëjë shumë pas meje. Më ngjitet pas si rriqën.

Xhirit iu kujtua djali i saj, psherëtiu dhe tha:

— Ja, sa të ngremë çerdhen dhe atëhere do të biem rehat ne nënat.

— Kur më?! — zgjati dorën tjetra sikur po lutej për diçka.

Dielli doli në majë të kodrës me një shkëlqim të bukur trëndafili. Vesa, mbi hasrat e shtretërve, shndriti si gur smeraldi.

Gratë hoqën hasrat, zbuluan xhamat dhe filluan të shkulnin fidanet.

Xhiri mbushi koshin e parë me fidana domatesh. I qeshte nuri kur i shihte ato fidane të ardhura mirë. Ishin frut i punës së brigadës së saj. Xhiri kishte trup të fortë. Vinte pak e gjatë, me shpatulla të gjera, me këmbë të forta e me gjoksin të bëshëm. Fytyrën e kishte tërheqëse, sidomos sytë, me një vështrim të ngrohtë, plot dritë.

Ajo mbante kosha dhe u thoshte shoqeve që të kishin kujdes se mos shkulnin fidanet e parritura. Në drekë, Xhiri la punën dhe bashkë me sho-

qet zuri të hante bukën nën hijen e ftonjve. Diellin e kishin pas shpine. Lopët e kooperativës kullosnin në zabelin që ngrihej mbi shpatin kundruall. Ndërsa ishte duke ngrënë, ajo pa të shoqin që po vinte drejt saj.

Xhiri u ngrit, shkundi thërrimet e bukës dhe i doli përpara.

— Nga vjen kështu? — e pyeti ajo duke e vështruar me kujdes në sy.

Ai s'foli. Në cepin e majtë të buzëve vërtiste një fije bari.

Bëri disa hapa prapa për t'u larguar nga vështrimet e mprehta të grave. Xhiri i vajti pas.

— Dëgjova se magazinier dashkan të caktoj në Sabriun!

— Ashtu? — pyeti Xhiri me një fill zë.

— Po, ashtu mora vesh. Të gjitha këto i bën ai maskarai, Alushi. Prandaj ti duhet të japësh dorëheqjen me doemos si nënkryetare, dëgjove? Vetëm kjo mund t'i shkundë ata.

Xhiri ngriti supet.

— Prandaj erdha këtu, që të të them të japësh dorëheqjen — i mëshoi zërit ai. — Ka kaq ditë që të kam porositur për këtë.

— Ka njerëz këtu — pëshpëriti Xhiri. — Kemi kohë kur të bisedojmë.

— Mos eja në shtëpi pa dhënë dorëheqjen, dëgjove? Sot, po, qysh sot! — dhe ashtu siç ishte me ato veshët pak të rënë u largua duke tërhequr zvarrë këpucët e pluhurosura.

Xhiri ngriu në vend një copë herë. Pastaj e mblodhi veten dhe pa bërë zë u kthye te shoqet.

Bëri si bëri, ajo e vazhdoi punën deri në

mbrëmje. Kur po kthehej në shtëpi, e ndjente veten të dërmuar.

Kishte më tepër se dhjetë ditë që Dull Valbona ngulmonte që e shoqja të bënte çmos në kryesi ta hiqnin nga puna e krahut dhe ta emëronin magazinier ose normist. Mirëpo Xhiri nuk kishte thënë gjysmë fjale në kryesi. E si mund ta kërkonte ajo një gjë të tillë?!

Po errej. Xhiri s'i gjeti në shtëpi as vjehrrën, as vjehrrin. Kishin vajtur për darkë tek e bija, në lagjen e sipërme të fshatit. Kishin marrë me vete Lulin, nipçen e tyre të vogël, dhe Xhirit iu duk shtëpia fare e shkretë.

Si bëri fët e fët punët, si gatoi edhe darkën, ajo u ul të armonte një palë pantallona të vjetra. Me këtë punë në dorë e gjeti i shoqi. Ai hyri i zymtë dhe si i brengosur. Madje Xhirit iu duk sikur ai kishte pirë.

Dulla hoqi këpucët, nxori kutinë prej metali të duhanit dhe u ul këmbëkryq në qoshe.

Për një çast sytë e tyre u takuan. Ajo ktheu kokën mënjanë, e mërzhitur, nga kjo sjellje e të shoqit dhe diç mërmëriti.

— The gjë? — pyeti Dulla enkas për të hapur bisedë.

— Jo.

— E dhe dorëheqjen?

— Jo — u përgjegj ajo me një fill zë.

— Pse?

Ajo s'foli.

— Po të pyes pse? — i mëshoi zërit ai.

— Më vjen turp, pastaj kam edhe hallin tënd...

— Hallin tim?!

— Po. Mund të të demaskojnë në mbledhjen e asamblesë.

— Cilin, mua të më demaskojnë? Le të guxojnë, po të duan!

— Guxojnë që ç'ke me të! Kjo do të jetë një njollë e keqe për gjithë familjen tonë.

— Të është mprehur shumë gjuha ty! Apo të është rritur mendja se, helbete, bredh qark me veturë! Për familjen përgjegjem unë dhe jo ti!

— Në qoftë se kam hipur në veturë, nuk kam hipur se më pëlqen të kapardisem, por kam pasur ndonjë mbledhje në komitetin ekzekutiv, ose...

— E di, e di, mbledhje! — e ndërpreu ai, duke i tërhequr fjalët zvarrë, — Por mos harro se je grua e martuar, se ke burrë, (ai i ra me grusht gjoksit të vet dhe e ngriti përsëri zërin), se ky burrë që sheh ti këtu, është zoti yt! E di këtë apo s'e di? !

— Deri sa kam pranuar të jem nënkryetare kooperative, patjetër do të shkoj edhe nëpër mbledhje.

— Nuk e kupton ti se është turp për mua që të punoj nëpër kanale dhe me bel, kur jam i shoqi i nënkryetares së kooperativës? Ka plot fshatarë që tallen me mua — shfryu Dulla.

— Ata s'duhet të jenë njerëz të mirë — tha e shoqja. — Fundi i fundit edhe unë punoj si gjithë të tjerët. Bile më duhet të punoj më shumë, se më shohin pesëqind palë sy.

— E shoh se është e kotë! — tha ai. — Pengesa kryesore qenke ti! Kur ti nuk do që të hiqem nga shati, po të tjerët? Bile, hollë-hollë, unë shoh se ty sikur të pëlqen kur të tjerët më tallin.

— Mua më pikon në zemër, kur dëgjoj për të keq emrin e burrit tim — tha ajo.

— Po atëhere, dorëheqjen përse nuk e jep? Po të japësh ti dorëheqjen, ata të kryesisë do t'i vënë gishtin kokës dhe do të sillen ndryshe me mua, do të më bëjnë magazinier.

— Nuk të bëjnë — e kundërshtoi Xhiri.

— E thua ti, apo të tjerët?

— Dëgjo këtu, o Dullë. Mua më vjen shumë keq që ti nuk i shtrohesh punës si gjithë bota. Shëndetin e ke, me bujqësi je marrë qysh në fëmijëri. Përse tani i bën bisht punës?

— Pa shih, pa shih! Po flet si e deleguar! Bravo! Jo nënkryetare të kooperativës, por edhe ministre sikur të të bëjnë, s'ma kalon dot mua. Vërtet jam fshatar, por unë edhe qytetarin më të zot e vë mu në majë të gishtit, dëgjove? Po të japësh dorëheqje ata do të të luten, ti disa ditë do të bësh naze, pastaj do t'u thuash: Mirë, po pranoj të mbetem nënkryetare e kooperativës, por shikoni një cikë edhe punën e burrit tim. Bëjeni magazinier, ose normist. Është i sëmurë dhe puna e krahut e lodh aq shumë, sa s'ka fuqi të më ndihmojë fare në punët e shtëpisë.

— Të gënjej? — tha e revoltuar Xhiri.

— Se mos është ndonjë gënjeshtër e madhe...

Xhiri doli nga dhoma me vërtik... Veshët i buçisnin.

Në mëngjez binte shi. Xhiri hodhi një përparëse në kokë që të mos lagej dhe doli.

— Prit pak! — dëgjoi ajo zërin e të shoqit.

Ai, me flokët të ngatërruara, iu afrua dhe i tha duke picërruar syrin e majtë:

— Mos harro të japësh dorëheqjen sot! Mbrë-

më të fala, megjithëse isha betuar të veproja ndryshe. Sot s'të fal më!

Xhiri u drodh, sikur iu zu fryma. Ajo diç u

mat të thoshte, por i shoqi hyri brenda duke përplasur derën pas, me forcë.

Xhiri vazhdoi udhën. Shiu u rrallua. Retë po i shpërndante era. Udha mbante erë pluhuri të lagur.

Ajo ecte e menduar. Bluante ato që kishin ngjarë.

Si pa kuptuar, u ndodh në kryesinë e kooperative.

— He, Xhiri? — e pyeti kryetari sapo e pa.

— Më duhen disa ditë lejë, shoku Kadri — foli ajo me gjysmë zëri.

— Mos ke njeri të sëmurë?

— Jo. Kam një hall tjetër.

— Ç'hall?

Ajo vari kokën dhe heshti. Njërën dorë e kishte mbështetur mbi tryezën e kryetarit.

— Ti diç fsheh — i tha kryetari.

Ajo vazhdonte të heshte.

— Mos je grindur gjë me Dullën? — e pyeti pas pak ai duke e vështruar me vëmendje.

— Jo — pëshpëriti Xhiri. Dhe iu kujtua dita e djeshme. I shpëtoi një psherëtimë e thellë, e befasishme.

— Mirë, Xhiri — iu drejtua kryetari asaj. — Të mjaftojnë pesë ditë lejë?

— Po.

— Atëhere shko. Kur të kthehesh, do të bisedojmë më gjatë.

«Sikur t'ia kisha treguar të gjitha, e mori drejti», tha Xhiri me vete, duke ecur nëpër fushën e lagur nga shiu.

Dielli i kishte shpërndarë retë dhe derdhte në tokë shigjeta verbuese.

Xhiri vajti te kasollja. Shoqet kishin ardhur të gjitha dhe kishin filluar punën.

— Ç'ke, Xhiri, mos e ke djalin të sëmurë? — e pyeti njëra nga ato.

— Jo, jam vetë një çikë pa qejf — tha Xhiri me një fill zë.

— Po pse erdhe?

— Tani do të shkoj. I mora lejë shokut Kadri.

— Dukesh që je e sëmurë — u hodh Bakushja, ajo gruaja e hollë dhe e gjatë. — Shih si të kanë rënë lëmat e syve.

Xhirit i shkuan mornica në trup. Asaj i theri m'u në zemër që po largohet tamam në kohën e mbjelljeve.

— Mirë mbeçi pra — u tha ajo shoqeve me një zë të dredhur. Nuk dinte në se do të kthehej më apo jo.

Vjehrra po gatuante drekën.

Në hasër vogëlushi luante me macen. Xhiri iu afrua brinjazi dhe e puthi.

— Po ti, pse erdhe? — e pyeti e vjehrra, duke e vështruar me bishtin e syrit.

— Po iki — i tha ajo me një ton të pikëlluar.

— Ku?

— Te prindërit e mi.

— Pse?! — dhe gishtërinjtë e plakës ngrinë në brumin që e pregatiste për byrek.

Xhiri s'foli. Mblodhi një bokshë me plaçka, veshi djalin, lagu një pece dhe ia fshiu fytyrën e ndotur.

— Po ti, pse s'flet kështu? — s'iu durua së vjehrrës.

— Nuk mundem më — tha Xhiri dhe sytë i dogjën nga lotët. — Dulla sillet shumë keq me mua.

— Për këtë po ikën ti?!

— E si mund të qëndroj më? — tha Xhiri.

Plaka përveshi njëren mëngë të mitanit dhe foli:

— Je shumë zevzeke dhe nazelie ti, Xhiri! Gruaja duhet ta ulë kokën përpara burrit të vet! Ajo grua që s'e ul kokën, bëhet si bostan i lëshuar.

— E kam duruar kaq herë — tha Xhiri dhe një lëmsh iu mblodh në grykë. — Unë jam njeri dhe jo lopë!

— A e sheh këtë shenjën këtu në ballë? — tha e vjehrra dhe iu afrua për t'ia treguar Xhirit. — Isha nuse e re pesëditëshe kur im shoq më qëllloi me sfurk. Curril më vajti gjaku, po unë s'ika nga shtëpia.

— Kanë kaluar ato kohë — tha Xhiri me vendosmëri. — Ai nuk mund të bëjë ç'të dojë me mua.

— Mori djalin për dore, hodhi bokshën në sup dhe doli.

— Do të pendohesh për këtë që po bën! — e kërcënoi plaka te dera.

— Atij i thuaj se unë do të kthehem vetëm në qoftë se i shtrohet punës si të gjithë — tha Xhiri. Ajo e kuptonte mirë se kjo që po bënte nuk ishte e tëra. Duhej të qëndronte më e vendosur përpara të shoqit, derisa ta detyronte të hiqte dorë nga rruga e gabuar. Mirëpo e ndjente se nuk kishte forca të mjaftueshme dhe nuk ishte ende në gjendje ta bënte plotësisht këtë. Largimi për te prindërit ishte e shtëna e parë. Pastaj ndoshta do t'i vinte radha tjetrës.

Dielli ishte fshehur prapa një reje të murrme;

Diku larg gjëmonte. Dukej që do të binte përsëri shi.
Xhiri shpejtoi hapat. Ecte buzë rrugës së prishur nga qerret.

Dulla i mësoi të gjitha hollësitat nga e ëma. Fjala «iku» e tronditi aq shumë, sa iu duk sikur toka i shkau nën këmbë. Për një copë herë mbeti si një qen i rrahur. Kurrë s'e kishte besuar që e shoqja mund të ndërmerre një hap të tillë!

— Demek, e mori edhe Lulin, ë? — pyeti ai sikur po i fliste erës dhe jo së ëmës.

— E mori — pëshpëriti plaka.

U bë heshtje. Dëgjohej vetëm frymëmarrrrja astmatike e të atit.

— Të mos ia kishe dhënë — foli si në kllapi Dulla, duke lëpirë buzët.

I ati ngriti sytë, u kollit dhe tha:

— Gruaja lihet për dy gjëra: kur s'është e ndershme dhe kur ka dorë. Xhiri s'është e tillë.

I biri e vështroi në bebet e syve dhe psherëtiu me një fill zë:

— Po, s'është e tillë.

— Xhiri është grua e mirë. Ajo punon pa u lodhur, kurse ky jezit... — dhe vështrimi i turbullt i plakut u ndal me rreptësi në fytyrën e të birit.

— Baba!

— Jezit! — përsëriti më me vrrull i ati. — Prandaj luftova unë, që ti të më turpërosh sot?

Plaku heshti. Kur merrte frymë, dukej sikur rënkonte. Dulla e kuptonte se i ati vuante shumë për Lulin e vogël. Në të vërtetë Dulla nuk kishte dashur që çështja të shkante deri aty. Ai e kishte kërcënuar Xhirin i bindur se do t'ia arrinte që-

l limit. Mirëpo ja që puna, befas, mori një udhë tjetër. Atij i kujtohej çasti kurr i tha: «Ti do të bësh ashtu siç të them unë, ndryshe mos të vish në shtëpi.» Dhe vërtet ajo s'erdhi.

«Iku, e?» — Kjo pyetje herë-herë e çudiste, herë herë e godiste si çekan në tru. «Të gjitha këto mund t'i bëjë vetëm një njeri i ndershëm», mendonte ai me vete dhe filloi t'i vinte keq që ishte sjellur me ligësi ndaj saj. Ai e dënonte veprimin e ikjes nga shtëpia, por edhe e kuptonte se ajo ishte treguar përsëri e urtë dhe e dashur ndaj tij. Bile ia kishte lënë shtegun e lirë. Këto mendonte Dullë Valbona tek rrinte i vetëm brenda në dhomën e vet. E kishte pushtuar një si trishtim dhe shpirje në shpirt. Ndjente një nevojë të çuditshme për ta patur të shoqen aty, për të biseduar me të. Ai ishte mësuar me Xhirin, ishte mësuar me shumë gjëra intime të saja, me zërin, me të ecurën, me buzëqeshjen, me krenarinë e saj. Dhe tani që ajo mungonte, dhoma i dukej e huaj dhe e shkretë. Ishte natë. Ai po priste me padurim mëngjesin. Filloi të mendonte për udhën që ndoshta ruan- te ende gjurmët e tyre...

JAM DIANA

I

Diana u kthye në shtëpi nga ora tetë e mbrëmjes. Hyri në kuzhinë, hoqi pallton, e vari dhe, pasi veshi pantoflat që s'bënin zhurmë, iu afrua sobës për të ngrohur duart. Ishte dimër, bënte shumë ftohtë.

E ëma, Behija, një grua e bëshme dhe me tipare të zakonshme ishte ulur në minder dhe po arnonte një këmishë. Përballë asaj ishte ulur Majlinda, motra më e vogël e Dianës, një vajzë e imtë dhe e urtë. Majlinda kishte hapur fletoret dhe po shkruante.

Me të hyrë Diana, e ëma ndërpreu punën, dhe i hodhi një vështrim të mprehtë.

Kishte disa ditë që në këtë shtëpi kishte nisur sherrri, që herët a vonë do të pëlciste me forcë dhe do të trondiste tërë familjen.

— Pse s'erdhe me Adrin? — e pyeti e ëma me vetulla të ngrysur.

— E prita derisa u mbyllën zyrat, po ai s'erdhi — u përgjigj Diana.

— Do t'i jesh fshehur — ia priti me vrull e ëma duke këputur me dhëmbë fillin e perit të bardhë.

— Jo, për kokën e babait, asnjëherë nuk i jam fshehur — u betua vajza dhe u bë flakë e kuqe në fytyrë.

Plakosi përsëri heshtja. Majlinda shfletoi një fletore, pastaj hapi librin e kimisë.

Pesë minuta më vonë u duk në derë Adri, djali i vetëm i kësaj familjeje, 15-vjeçar, i shkathët e me një trup të bukur prej sportisti.

Qëkurse ra në erë që Diana shoqërohej vazhdimisht me një djalë, ata caktuan Adrin që ta shpinte në zyrë e ta merrte të motrën. Adri i kishte hyrë me zjarr kësaj pune. I dukej vetja më i madh dhe kjo e bënte t'i jepte rëndësi vetes. Ai s'donte që e motra të merrej nëpër gojë lart e poshtë, sepse atëherë shokët do ta tallnin. Prandaj i ishte qepur Dianës këmba-këmbës. I vinte inat kur ajo, në të rrallë i zhdukej nga sytë si papandehur. Atëherë kthehej në shtëpi i mërzhitur dhe i zbrazej së motrës gjithë inat.

Edhe tani ai ishte zemëruarr shumë. Sapo hyri në kuzhinë, vështroi Dianën që po ngrohej te soba, diç murmuri kundër saj dhe i tha së ëmës me vull:

— M'u fsheh, mama te MAPO.

— Me cilin ishte? — ngriti kokën e ëma dhe ia qepi sytë të birit.

— Kur doli nga zyra, ishte me Adelinën. Ai djali ndenji sa ndenji te lulishtja, pastaj u nis pas tyre.

— Gënjen! — ia priti Diana dhe fytyra i mori një pamje të vrazhdë.

— Unë isha pas tij. Kjo u nda nga Adelina. E pashë mirë që u nda. Ai filloi të ecte më shpejt. Kaloi MAPO-n dhe u fut në një dyqan. Unë u

hutova dhe më humbën nga sytë në turmën e njerëzve.

Diana po e dëgjonte Adrin e trishtuar.

Behija la në minder këmishën, u ngrit, hapi sobën dhe i hodhi nja dy dru brenda. Në përgjithësi Behija ishte grua e qetë dhe e përmbajtur. Këtë e tregonin edhe tiparet e fytyrës së saj, sytë e urtë, buzëqeshje e ëmbël, por tani dukej mjaft e tronditur.

— Na shkatërrove, moj vajzë — foli ajo pas pak me zë të ulët. — Ti e di se ç'baba ke! Ai, në radhë të parë do të më vërsulet mua.

— Jo, mama, unë do të përgjigjem vetë për punët e mia — tha Diana.

— Sa mendjelehtë që je! — ia ktheu Behija me vrull; — Ti sikur s'e njeh babanë! Ai do të tërbohët sidomos kur të marrë vesh se ke rënë në grackën e një njeriu me moshë të madhe.

Diana e lënduar nuk mundi të fliste.

II

Nëntorin e kaluar Diana mbushi 18 vjeç. Ishte një vajzë me trup të gjatë, me shpatulla të gjera, me një fytyrë bardhoshe, që të bënte për vetë.

Jeta e saj deri atëherë kishte rrjedhur e qetë. Kur hyri në gjimnaz, ishte e zhvilluar për moshën e saj.

Vitin e parë e mbaroi me nota shumë të mira. E ëma interesohet për të dhe fluturonte nga gëzimi kur dëgjonte fjalë të mira.

— E duan të gjithë mësuesit — i thoshte ajo të shoqit.

— Po me djemtë si sillet? — e pyeste ai.

— Sa për atë, e kam të fjetur mendjen. S'hoqërohet me djem Diana.

— Ku e di ti?

— Kam biseduar shpeshherë me të. Ka një karakter shumë të fortë ajo.

Dhe vërtet Diana s'para shoqërohej me djem, madje as me shokët e klasës së saj. Gjithmonë ajo i kishte parë djemtë me një farë misteri dhe drojtje. Këtë mister dhe drojtje ia kishin rrënjosur ngadalë, por me ngulm, prindërit, veçanërisht i ati, një burrë me parime të rrepta morale. Vite të tëra ai i kishte dhënë të kuptonte Dianës se gjëja e parë për të ishte që ajo të qëndronte gjithmonë larg djemve. Diana nganjëherë shfaqte dëshirën të shkonte me shoqet në kinema, ose në ndonjë ditëlindje, por gjithmonë haste vështrimin kundërshtues të së ëmës dhe fjalët e saj:

— Po sikur ta marrë vesh babi?

— Ne jemi të gjitha vajza, mama, s'ka asnjë djalë.

— Ah, moj Diana, të kuptoj fare mirë, po ti e di se babai do të zemërohet shumë!

Diana, dashje pa dashje, stepej. Ajo shihte shumë shoqe që flisnin lirshëm me shokët, që shëtisnin bashkë ose shkonin nëpër shfaqje të ndryshme artistike.

— Pse, moj mama, silleni kështu me mua? — u nxeh një ditë Diana, kur e ëma nuk i dha lejë të shkonte në eskursion me klasën e vet.

— Më mirë të mos shkosh se sa të hamë të shara nga babi.

Diana i tha me keqardhje: — Kanë dalë kaq filma të rinj dhe unë s'i kam parë! Ju jo vetëm s'më lini të shkoj me shoqet, por as vetë s'më dërgoni.

— Shkojmë bashkë — e mbylli këtë bisedë Be-hija.

III

Diana sa më shumë rritej, aq më shumë ndrydhej në vetvete. Vitin e tretë mbeti në klasë. Çuditej edhe vetë se me ç'gjakftohtësi u bëri ballë sulmeve të prindërve, që s'lanë fjalë pa i thënë.

I ati e shkëputi nga shkolla dhe e futi në punë si nëpunëse në një institucion arsimor. Diana ishte e urtë dhe e sjellshme dhe shpejt fitoi dashurinë e të gjithëve.

Në zyrë ajo lidhi shoqëri të ngushtë me Fridën, një vajzë moshatare me të, e imtë dhe me një humor të mirë. Banonin në një lagje dhe hynin e dilnin shpesh në shtëpinë e njëra-tjetrës.

— Ta mbajmë sot për drekë, mami? — i lutej herë-herë së ëmës Diana.

— Me gjithë qejf — i thoshte e ëma dhe gatuan-te ndonjë gjellë më shumë.

Kaluan kështu nja pesë muaj dhe gjatë kësaj kohe Diana kishte vajtur dendur në shtëpinë e Fridës. Asaj i pëlqente shumë e ëma e Fridës, që ishte shpirt njeriu. Ajo vishej me të zeza, sepse i kishte vdekur i shoqi para tre vjetësh. Dianën e tërhiqnin oborri me pemë dhe me lule, pëllumba që guitnin në pullaz, hija e dendur dhe tingujt e një kitare që i binte një djalë, fqinj i Fridës.

Frida i kishte folur kaq herë Dianës për fqinjin e saj, i kishte thënë se e mbanin për kitaristin më të mirë në qytet. Ai quhej Qenan dhe ishte 30 vjeç, beqar, i pashëm dhe serioz. Këto të dhëna Dianës nuk i kishin bërë asnjë përshtypje, po njohja me të i la një tingëllim në zemër. Frida e thirri atë t'i binte kitarës Dianën e tërhoqi fytyra e tij e rregullt, veshja e thjeshtë dhe të folurit e ngadalshëm.

Ai i ra kitarës dhe Frida nganjëherë e shoqëronte me zë. Dianës filloi t'i pëlqente Qenani. Ajo e vështronte në fillim me ndrojtje, po më pas nisi t'i hidhte shikime të guximshme. Sytë e tyre takoheshin dhe Diana i ulte me turp. Kur u largua, asaj i mbeti në pëllëmbë ngrohtësia e dorës së tij. Diana vinte shpesh te Frida dhe herë pas here gjente aty Qenanin.

Pak nga pak filloi të mësohej me të, por megjithatë prapë druhej. Qenani rrinte në vajzat, u tregonte copëza nga biografia e kompozitorëve të mëdhenj dhe pastaj i binte kitarës. Diana vuri re se ai gjithnjë më shumë zuri ta vështronte me vëmendje. Sytë e tij sikur shprehnin diçka kur takonin sytë e vajzës.

— Diana! — dëgjoi ajo një ditë zërin e tij tek po shkonte për në zyrë.

Ajo ngadalësoi hapin dhe u drodh.

— Në zyrë po shkoni kështu? — e pyeti Qenani dhe i hodhi një vështrim jo të zakonshëm.

— Po — pëshpërriti vajza dhe iu duk sikur të gjithë njerëzit që kalonin pranë tyre kthenin kokën dhe i hidhnin vështrime të ashpra.

— Shkojmë bashkë — tha ai — edhe unë andej e kam rrugën.

Diana hodhi sytë përreth. Tani ajo s'po kuptonte asgjë më. Përse nuk largohej pa iu përgjigjur

fare? Përse vazhdonte të ecte pranë tij? Çfarë donte t'i thoshte, apo çfarë do të dëgjonte ende prej tij? Një ndjenjë e papërcaktuar e bëri të dridhej.

— Ju jeni vajzë shumë e mirë — i tha ai duke ecur pranë saj, aq pranë, sa krahu i tij prekte krahun e Dianës. — Unë kam respekt të madh për ju.

Ajo dëgjonte me mendje të trazuar dhe përpiquej mos ta shihte në sy.

IV

Ishte një natë e keqe me shi dhe me erë.

Behija dëgjoi derën që po hapej. Ora i kishte kaluar të dymbëdhjetat. U ngrit dhe mbajti vesh. Njohu të ecurën e të shoqit. Gjithë trupi iu rrëqeth. Ajo mendoi për egërsimin e Hulos. kur të merrte vesh dashurinë e së bijës.

Huloja hyri në kuzhinë, i lodhur, i lagur nga shiu, hodhi çantën në minder dhe mori frymë thellë.

— Pse kaq vonë? — e pyeti ajo me ngrohtësi.

— Na u prish maqina në rrugë. Një herë në Bulqizë dhe një herë në Milot. Më ka ardhur shpirti në majë të hundës! Ç'kohë e keqe! Ka gjë për të ngrënë? — e pyeti ai tek vishte bizhamat. Vetëm në mëngjes hëngra dy kafshata dhe gjithë ditën s'kam shtënë gjë në gojë.

— Të të skuq dy kokrra vezë?

— Mirë — tha ai dhe u shtri në minder sa gjatë gjerë.

Behija ndezi sobën, derdhi pak vaj në tigan dhe zuri të skuqte vezët.

— Po ti, zgjuar ishe kur erdha unë? — e pyeti ai dhe u ngrit ndenjtur.

— Sa po më zinte gjumi. Madje, kur dëgjova që u hap dera, u tremba, sepse m'u duk sikur u rrëzova nga një mal i lartë.

Behija u ul në minder. Ajo shihte kurrrizin e tij, shpatullat e gjëra dhe një pjesë të faqes së parrojtur.

— Më ka kërkuar njeri? — pyeti ai.

— Jo — tha Behija dhe ndjeu se zemra iu drodh brenda në kraharor. Pastaj shtoi: — Bedriu ka ardhur dy herë dhe ka pyetur a u ktheve ti.

— Ç'kishte? — dhe Huloja rrotulloi nga ajo fytyrën e gjerë, ku i shkëlqenin sytë e zinj, pakëz të vegjël po që të shponin si turriellë.

Ajo heshti.

— Ka ndodhur gjë? — pyeti ai dhe drejtoi karrigen për ta parë më mirë të shoqen.

Ajo u mat të fliste, po s'mundi, ngaqë iu mbushën sytë me lot.

— Fol, ç'ka ndodhur?! — thirri ai dhe fytyra iu tendos.

Behija e vështroi me frikë e drojtje dhe foli:

— Erdhi për Dianën.

— Për Dianën?! Pse, ç'ka bërë Diana?

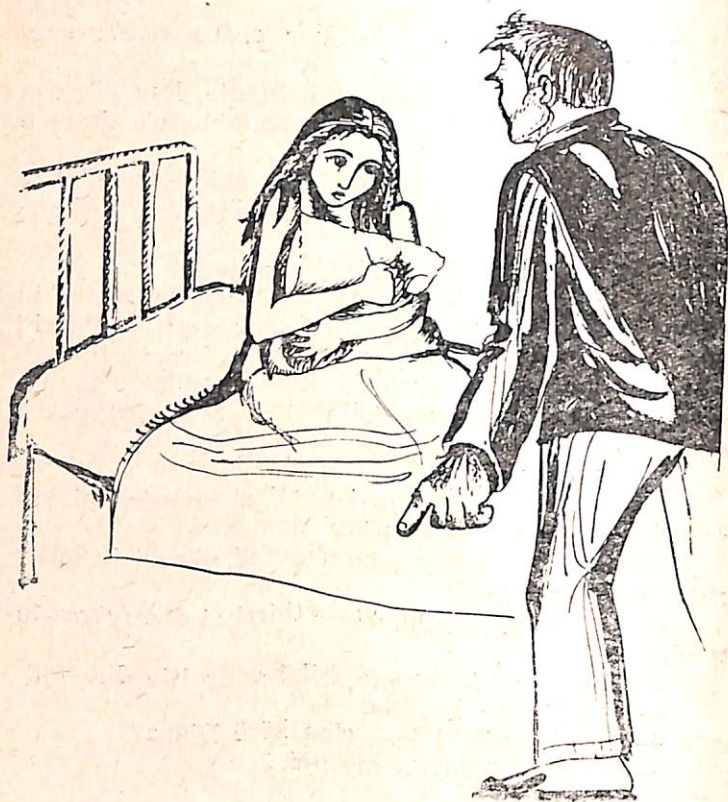
— Ka marrëdhënie me një...

— Diana?!

Papritur Huloja brofi më këmbë dhe u sul në dhomën e vajzës.

— Mos, Hulo, mos, të keqen! — thirri Behija dhe iu turr pas.

Huloja i ngjiti shkallët që të shpinin në dhomën e Dianës. Ndezi dritën. Diana ishte ngritur

dhe po qëndronte në krevat e frikësuar. Gjoksin e kishte mbuluar me jastëk.

— Të vërteta janë ato që më tha jot ëmë? — pyeti ai duke gulçuar si një kalë plak e i lodhur jashtë mase.

Diana, që po dridhej, u tkurr dhe u bë sa një grusht.

— Fol! — thirri Huloja dhe gjithë dhoma gjëmoi.

— Mos më mbaj mëri, baba — pëshpëriti ajo dhe u mbrojt duke ulur kokën, sepse e shihte që i ati ishte gati ta godiste.

— Atëherë ç'kërkon më në shtëpinë time? — e ngriti zërin ai dhe fryma iu zu. Ja flaku tej jorganin. U zbuluan kofshët e bardha dhe këmbët lakuriqe të Dianës.

— Baba! — bërtiti ajo.

— Ç'baba, moj... — unë s'jam më babai yt! — thirri ai me zë të ngjirur. — Tani shko ku të duash!

— Jo, Hulo, është natë — iu lut e shoqja.

— Mos do të të kap edhe ty nga bishti? — iu kanos ai Behijes, me grushtin të mbledhur.

Diana s'i mbajti më lotët:

— Mos, baba, s'kam ku të shkoj.

— Jashtë, jashtë!

V

Nga dritarja u duk zbardhëllimi i parë, i turbull i mëngjesit. Ishte një mëngjes pak i errët. Huloja vështroi dhe psherëtiu. Ndjente një zbrazëtim të thellë brenda në gjoks. U ngrit, u vesh me përtesë dhe doli. Shiu kishte pushuar, por qielli ishte me re. Nga veriu vetëtinte.

Ai u nis për në shtëpinë e Bedriut. Hyri pa trokitur. Kunati po pinte kafënë e mëngjesit. Bedriu

e kuptoi nga paraqitja e jashtme gjendjen e tij të rëndë shpirtërore.

— Mirë se erdhe, Hulo, urdhëro ulu — i tha Bedriu dhe i erdhi keq që ai ishte katandisur ashtu.

Huloja u ul ngadalë pranë tij, e mbështeti bërrylin në cepin e tryezës dhe s'foli një copë herë.

— Erdhe vonë mbrëmë?

— Vonë erdha — iu përgjigj Huloja. — Më mirë të mos kisha ardhur fare.

— Janë gjëra që ndodhin këto, Hulo — tha Bedriu duke e vështruar në sy me keqardhje.

— Diana të ma punojë kështu? — tha ai dhe tundi kokën sikur po kërcënonte dikë.

— As unë nuk e besoja — dhe Bedriu. — Megjithatë, duhet të tregohesh i zgjuar.

— Atë që pata për të bërë, unë e bëra.

— Mos e rrahe?

— Jo, jo — tundi kokën ai — qysh mbrëmë e dëbove nga shtëpia.

— Ku vajti?

— As që dua ta di. Prapa diellit le të shkojë! Bedriu heshti një hop. Sido që ishte njeri i nxituar në veprimet e tij, ai u përpoq që në këtë rast të mbante qëndrim të drejtë dhe të ndihmonte për të mirë.

— Je nxituar, Hulo — i foli me një ton të butë dhe dashamirës. — Ne duhet të nxjerrim shkaqet që e detyruan Dianën fa bënte një gjë të tillë.

— Ç'shkaqe, mor Bedri?

— Do të ketë rënë viktimë.

— S'kam ç'ti bëj këtij pushteti, po e di unë se ç'kërkon ajo dhe ai bashkë me të.

Bedriu futi dorën në xhepin e xhaketës dhe nxori paqetën e cigares.

— Dua të të them diçka, Hulo, por të lutem mos ma merr për ters.

— Ç'farë?

— Jemi të gjithë fajtorë për këtë që na ndodhi.

— Unë fajtor?

— Po, ti, unë, të gjithë ne.

— Nuk të kuptoj.

— Ja të ta shpjegoj: ti ke mbajtur gjithmonë një qëndrim të ashpër kundrejt vajzave të tua. Nga njëra anë ua mblidhje që ato të mos shoqëroheshin me djem, po as vetë ama s'bëje asnjë përpjekje për argëtimin e tyre. S'të kam parë asnjëherë të shëtisësh me to, të shkosh në kinema me to. Ti s'e lejove Dianën të vinte në plazh me mua. Të gjitha këto kanë ndikuar keq.

Huloja heshti. Ndoshta Bedriu kishte të drejtë. Ai u krodh në mendime.

— Edhe me masën që ke marrë, duke e dëbuar nga shtëpia, unë nuk jam aspak në një mendje me ty — e shkëputi nga mendimet zëri bas i Bedriut. — Dëgjo, Hulo: rrimë shtrembër e flasim drejt. Fajtor je ti vetë! Mos të të vijë aspak keq që ta them kështu hapur. Dërgo e thirr Dianën në shtëpi, ndryshe do ta mbaj në shtëpinë time.

— Ti ta bësh këtë? — pyeti Huloja dhe e vështrroi të kunatin me një pamje plot dyshim dhe rreptësi.

— Po, do ta bëj. Nuk mund ta lëmë rrugëve.

— Atëherë me mua s'do të kesh më asnjë punë.

— Në qoftë se kërkon të mos kesh, mirë, por mos harro se po thellohesh në gabime të tjera.

Huloja heshti. Merrte frymë me hundë, me zhurmë.

Ai u ngrit. Diç u mat të thoshte, por ndërroi mendim dhe doli.

Ecte me hap të çrregullt. S'shihte as njerëzit, as dyqanet, as maqinat që kalonin në rrugën e asfaltuar. Dikush e përshëndeti, por ai e ktheu kokën kur tjetri kishte bërë katër-pesë metra larg. Hyri në një bar-bufe dhe porositi një fërnjet dhe një kafe. Tek rrufiste kafënë ngadalë, mendonte. Thellë në zemër ndjente dhembje. Herë-herë ndjente pendim dhe përgjegjësi.

«Përse fëmijët na e plagosin zemrën kështu?», — pyeti veten ai, dhe, kur pa banakierin që ia kishte mbërthyer sytë, u skuq si i zënë në faj, pagoi dhe doli.

Atë natë u grind edhe me të shoqen.

— Jo, Hulo — e kundërshtoi me vrull ajo — unë kam bërë ashtu siç më ke thënë ti. Deri dje ti mburreshe përpara miqve kur t'i lavdëronin vajzat, kurse tani...

Huloja ra të flinte, po s'kishte pikë gjumi në sy. Mendonte. Jashtë binte shi. Dritarja kërciste. Diku zhurmonte një llamarinë. Ai kthehej nga një krah në tjetrin. I dukej sikur diçka, një si dorë e fshehtë ia shtypte zemrën.

Kjo gjendje vazhdoi disa ditë. Në zyrë s'kishte biseduar me asnjëri për atë që i kishte ndodhur. I vinte turp dhe keq. Dhe kur rastisi që një kolege pune hapi një bisedë për një ngjarje të përfaqshme me atë që i kishte ndodhur atij, Huloja bëri sikur merrej me diçka, po në të vërtetë e ndiqte bisedën me vëmendje.

Huloja vështroi me bishtin e syrit dhe u përpoq të zbulonte nëse ajo e kishte hapur këtë bisedë enkas për të.

— Sidoqoftë — tha ai, si për ta mbyllur këtë bisedë të pakëndshme — mendimi im është që të tjerët nuk duhet të futin hundët në raste të tilla. I zoti e di ku i pikon çatia.

Të gjithë kthyen kokën nga Huloja të habitur.

Në zyrë pllakosi heshtja. Po Huloja vazhdonte të vriste mendjen. A thua këta të dinin çdo gjë? Çudi e madhe me këta njerëz! Iu kujtua Bedriu, kur i tha se ka një opinion shoqëror që të dënon. Ja, edhe këtu brenda në zyrë ekziston ky opinion. Iu kujtua e bija. Ajo tani rrinte te Bedriu. Huloja ndjente se diku, në një cep të shpirtit, fshihej mëshira, ndoshta edhe dashuria për të bijën. Por megjithatë, as së shpejt nuk ia shfaqti këto dobësi që ekzistonin diku në thellësi të shpirtit të tij.

Huloja u informua edhe mbi njeriun që i kishte rrëmbyer zemrën së bijës. Në përgjithësi dëgjoi fjalë të mira, dhe kjo e lehtësoi shumë në shpirt.

Një natë, tek dremiste dhe përpiquej që ta zinte gjumi, ai dëgjoi hapa të lehtë pranë derës së tij. Dëgjoi edhe një trokitje fare të lehtë. U drodh. Pastaj u hap dera e koridorit. Nga dritarja dalloj hijen e së shoqes. U duk edhe një hije tjetër, pastaj një zë i ulët:

— Jam Diana.

Ai shtangu në vend. Duke qëndruar ashtu si i ngrirë me duar të lëshuara, linte të kuptohej se e kishte falur të bijën dhe ndoshta pranonte se për shumë gjëra fajtor ishte ai vetë.

NËNË RUKIA DHE DJEMTË E SAJË

Tërë fshati fliste mirë për djemtë e nënë Rukijes, për Romën dhe për Cenin. Ata shkonin mirë me njëri-tjetrin dhe ishin bujq të zot.

Ndjehej e lumtur atëherë nënë Rukija, një grua e plakur para kohe dhe me tipare të tilla, që tregonin se në moshë të re kishte qenë e bukur dhe e fuqishme.

Kur u martua Roma, asaj iu përlotën sytë nga gëzimi dhe nga mallëngjimi. Kishte hequr keq nënë Rukija në këtë jetë. Dikur bashkë me të shoqin kishte punuar si argatë te bejlerët e agallarët. Shpirti i saj e dinte se me ç'përpjekje e ç'vuajtje i kishte rritur djemtë, sidomos kur mbeti e ve, si kukë, me dy fëmijë pothuajse të mitur.

Pas martesës, Roma vendosi të ndërtonte një shtëpi të re, në fillim me dy dhoma e një kuzhinë, me shpresë se më vonë, kur të martohej edhe Ceni, ta zgjeronin duke ngritur edhe një dhomë tjetër.

Punuan të dy vëllezërit, e shoqja e Romës dhe nënë Rukija me thonj e me dhëmbë dhe bënë si bënë e ngritën shtëpinë.

— Hë, moj Kije — i thosh Roma së ëmës duke e thirrur në emër — ja edhe shtëpinë e bëmë.

— E gëzofshi, djemtë e nënës, ju paça me jetë!
Priti e përcolli ato ditë shumë dashamirës në-

në Rukija. Po një hall tjetër e brente tani: kishte frikë se mos vdiste përpara se të martonte edhe Cenin. Ajo njihte shumë vajza të mira në fshat që mund të bëheshin fare bukur nuse për Cenin. E tillë ishte e bija e Dullës, Bajamja, një vajzë 18-vjeçare, e ardhur mirë në shtat, me ca sy të mëdhenj e të bukur.

— Si të duket Bajamja e Dullës ty? — e pyeti një ditë nënë Rukija Romën.

— Për Cenin e ke fjalën?

— Po.

— Shumë e mirë është.

— Ta hedhim një gur? — ia pat ajo me një fill zë.

— Të presim edhe sivjet — foli pas pak Roma me të butë — goca është e re. Mot ruajmë diçka dhe e marrim.

Nënë Rukija s'kundërshtoi, por brenda për brenda s'i erdhi mirë që kjo punë të zvarritej.

Atë vit gruri dukej i bukur, zarzavatet po lëshonin shtat dhe të ardhurat e kooperativistëve do të ishin më të mëdha.

Roma, e shoqja e tij dhe Ceni, s'kishte ditë që të mos dilnin në arë. Punonin nga mëngjesi deri në darkë. Roma ishte bujk me nam, të rrallë ishin ata që mund ta ndiqnin qoftë në bel, qoftë në shat.

Edhe Ceni, ndonëse më i ri dhe më i imtë se Roma, prapëseprapë s'kishte të sharë. Ai ishte bërë mjeshtër për rritjen e fidanave të perimeve dhe kryesia e kooperativës këshillohej gjithnjë me të për zarzavatet.

Nënë Rukija merrej me punët e shtëpisë. Si mbaronte së gatuari drekën dhe darkën, dilte aty rrotull për të kullotur lopën nëpër grykat me bar të

njomë të kanalit vaditës. Herë-herë, ndaj të ngrysur, asaj i takonte të rrinte me Bajamen. Pas punës në kooperativë, Bajamja shkonte të mbushte ujë në çezmë, ose kulloste një dhi race, që e mbanin vetëm për qumësht.

— U kënaq lopa me këtë bar të njomë — i thosh-te Bajamja buzagas.

— S'ha shumë lopa ime — ia kthente nënë Rukija si me të qeshur.

— Ke frikë se ta marr mësysh? — i thosh vajza, me atë zërin e saj të bukur dhe të ëmbël.

— Jo, por këto ditë vërtet s'ka ngrënë shumë. Më duket se e ka zënë një grenzë në llapë.

— Ashtu?

— Po, po a e sheh si e ngre kokën përpjetë?

Rrinin sa rrinin aty pastaj, sapo errej, kthehe-shin bashkë në shtëpi duke i uruar natën e mirë njëra-tjetrës

Bajamja u fejua me një djalë tjetër, dy a tre muaj më vonë. Gozhdë në zemër i mbeti nënë Rukijes. I kishte shpëtuar nga duart ajo lule! Po ç'të bënte? Në fund të fundit kishte edhe vajza të tjera të mira fshati i tyre. Ceni ishte deli djalë dhe mund t'i jepnin nuse atje ku t'ia kishte qejfi asaj.

Në fund të vitit, u ndanë të ardhurat e kooperativës. Nënë Rukija iu fut me mish e me shpirt punës për të fejuar Cenin. Tani mund ta përballonin fare mirë fejesën dhe martesën. Edhe Roma s'pati ndonjë kundërshtim. Ai donte ta shihte të vëllanë me nuse në shtëpi. Po cilën të zgjidhnin nga vajzat e fshatit? U pëlqenin Xhemilja, vajza e nallbanit të kooperativës, që punonte si stalljere, dhe Nadirja, një vajzë syshkruar dhe me flokë greth të dendur, si dash malësie. Ceni i pëlqente Nadirja. Ata ishin njohur me

njëri-tjetrin dhe kishin vendosur për fejesë. Fejesa u bë shpejt, pa zhurmë. Tani nënë Rukija fluturonte nga gëzimi.

*

* * *

Në shkurt u hap fjala se kooperativa e tyre do të bëhej fermë. Nënë Rukija s'dinte ç'ishte ferma. Por, nga biseda që dëgjonte aty këtu, herë-herë dukej sikur po i shkëlmohej gjithë ajo punë që kishte bërë deri atëherë për të rregulluar jetën e familjes së saj.

— Më keq apo më mirë është ferma? — pyeti ajo një ditë Romën.

— Njëlloj është për ne por që do të kemi telashe, do të kemi — tha Roma pak i ngrysur në fytyrë.

— Ç'telashe? — pëshpëriti nënë Rukija aq ngadalë, sa Roma me zor e dëgjoi.

— Lopën si zor që të na e lënë — tha i biri duke tundur kokën me dyshim.

— Po pse?

— Ka rregulla më të forta ferma.

Nënë Rukija e qepi gojën. Sigurisht që i thëri në shpirt për lopën por, duke menduar me vete, i dha karar se ndoshta këto qenë fjalë lart e poshtë dhe asgjë tjetër.

Në pranverë Ceni mori nusen. Përsëri u përtërinë çastet mallëngjyese për nënë Rukijen.

Një ditë, ajo pa kryetarin e kooperativës me nja tre a katër vetë të tjerë që po kontrollonin fushat e kooperativës.

«Ferma?!» — pyeti veten dhe padashur sytë i vajtën te lopa. Bari ishte i gjelbër dhe i ardhur mi-

rë. Vende-vende ai arrinte deri në gju. Lopa po kulloste me qejf. Atë e kishte përkëdhelur prej pesë vjetësh dora e butë dhe ledhatare e nënë Rukijes.

«Sikur të mos ma marrin», pëshpëriti ajo duke patur mendjen te ferma.

Nënë Rukija s'e dinte se tërë ajo fushë që shtrihet buzë rrugës automobilistike do të transformohej në një zonë të madhe vreshti, ndërsa kodrat e zhveshura do të mbilleshin me ullinj e me pemë të tjera frutore. Nënë Rukija s'e merrte dot me mend se ç'bukuri e madhe do ta përfshinte tërë atë zonë rreth e rrotull. Këtë e dinte vetëm drejtori i fermës së re, ai burri zeshkan, që nënë Rukija e shihte pak si vëngër dhe, sa herë që i kalonte pranë, bënte sikur merrrej me diçka, për të mos i folur.

*
* *

Ferma mori në dorëzim gjithshka dhe në vjesh-tën e vitit 1962, u bë organizimi i sektorëve, u zgjodhën udhëheqësit e brigadave dhe skuadërkomandantët. Filloi pra ajo jeta e re, e panjohur nga nënë Rukija dhe djemtë e saj.

Ditët dhe javët rrokulliseshin njëra pas tjetrës me shpejtësi dhe nënë Rukija s'po shihte asgjë që ta ndryshonte mënyrën e tyre të jetesës. Djemtë, si më parë, punonin në arë, njëri me belin në dorë, tjetri me perimet, ndërsa nusja e madhe vazhdonte të ishte mjelëse lopësh. Vetëm nusja e Cenit, Nadirja, kishte kaluar nga puna me bel në sektorin e vreshtave. Lopa ishte shëndoshë e mirë në dorën e nënë Ru-

kijes, që e kulloste anës kanalit vaditës, ku rritej dhe gjelbëronte bari i njomë.

Në darkë të dy vëllezërit bisedonin gjer vonë për punët e ditës dhe hallet e familjes. Ata ishin të kënaqur nga ferma. Tani disiplina ishte forcuar, cilësia e punës kontrollohej dhe shpërblimi për njerëzit ishte i mirë. Nënë Rukija i ndiqte me një ndjenjë të madhe kënaqësie dhe, kur e krahasonte kooperativën me fermën, thoshte me vete:

«U derdh vaji e ra në lakra».

Pas gjastë muajsh doli udhëzimi nga drejtoria e fermës që burrat dhe gratë punëtore të hiqnin brekushet e të visheshin me pantallona dhe fustane.

— Ç'është kjo? — u hodhën dhe thanë disa. — Ne kështu jemi veshur gjithnjë, prandaj s'kemi përse t'i ndërrojmë.

Edhe Roma kundërshtoi.

— Pse xhanëm, ç'pengesë paska drejtoria nga brekushet tona? — thoshte ai dhe në ballë i lëvizte një damar i hollë jeshil.

— Ne do të bëjmë si të tjerët — thoshte Ceni qetë-qetë.

— Jo, jo, unë s'do ta nxjerr gruan time kurrë me fustan. Ti bëj ç'të duash me tënden.

Të hënën shumica e punëtorëve dhe e punëtoreve dolën në punë me pantallona dhe fustane. Edhe Ceni me të shoqen bënë si shumica. Vetëm Roma dhe ndonjë tjetër s'i hoqën brekushet. Por u turpëruan kur e panë veten si dhia në mes të dhenve e u kthyen në shtëpi të mërzitur.

— Gjithë fajet i ka Nadirja — i thoshte e shoqja Romës. — Asaj i pëlqejnë fustanet dhe ia mbushi mendjen edhe Ceni.

— Nënë Rukija sikur jetonte me mendimet e

bijve. Nënat e njohin mirë brengën e fëmijëve të tyre.

— Fundi i fundit — i tha ajo me një ton të butë — Behija le të rrijë në shtëpi, kurse ti vishi pantallonat.

— S'e kam për vete, por për atë — ai bëri me kokë nga e shoqja. — Unë s'po pyes a janë brekushe apo pantallona. Mashkull jam unë.

— Derisa doli me fustan edhe e reja e hoxhës, domethënë se s'është turp, pra bëje dhe ti, — e këshilloi nënë Rukija.

— Ajo mund të dalë pa gjë fare, po të dojë. Secili ruan nderin e vet! — ia ktheu me ashpërsi Roma. Kjo përgjigje ia mbylli gojën nënë Rukijes. Ajo mori lopën dhe e shpuri anës kanalit. Ishte një ditë e butë dhe e bukur. Nënë Rukija ndenji mbi një sukë të vogël, plot me bar të njomë dhe e hodhi vështrimin në fushën e gjerë. Traktorët buçisnin. Ca kamionë shkarkonin trarë afër zyrave të sektorit. Pak më tutje po ngriheshin stallat dhe një magazinë e madhe. Në kodrat, dikur djerr, po hapeshin tarracat e vresh-tave dhe gropat e ullinjve. Nënë Rukija i shihte të gjitha këto po mendja i shkonte te djemtë e saj dhe parandjente se diçka do të ndodhte midis tyre. Kjo parandjenjë i lindi nga sjellja e Behijes, e nuses së madhe. Behija kishte filluar ta merrte nëpër gojë të kunatën. Disave ua thoshte haptazi se Nadirja ishte e para ndër gratë e të gjithë fshatit që kishte thënë se brekusheve u kishte ikur koha dhe se tani ishte mirë që gruaja të dilte me fustan, se vetëm fustani e stolis femrën.

Pas pesë ditësh, Roma veshi pantallonat dhe vajti në brigadë. Shokët e pritën me romuze.

— Po Behijen nuk e solle? — e pyeti brigadieri me një ton të butë.

— S'ka qejf të vijë vetë se sa për mua, s'e ndaloj — u përgjegj Roma me një hije të rëndë në fytyrë.

— Të paskan dalë shalët si kaush, o Romë — e thumboi Bajrami, një shakaxhi i njohur në tërë fshatin.

Kurse një tjetër ia priti: — Jo, jo si kaush, por si shufra kukureci.

Krisën të qeshurat. Romës iu skuqën veshët. Ai bëri buzën në gaz ngaqë s'kishte ç'të bënte. Punoi atë ditë sa për dy vetë. S'kishte të ngopur me tokën. E ngjeshte deri në fund belin dhe i hidhte plisat palë-palë. Tek bënte kështu qilizëm, mendja i fluturonte larg. I kujtoheshin fjalët e së shoqes: «Ceni ka thënë për ty se je derdimen, përderisa nuk del në fushë.»

«Po të ketë ndonjë gjë ai, le të bisedojë me mua dhe jo të flasë prapa krahëve», mendonte Roma me vete dhe s'i vinte mirë që i vëllai kishte thënë gjëra të tilla për të. Kishin disa net që dy vëllezërit rrinin pak si të ftohtë ndaj njëri-tjetrit.

— Nesër kam ndër mend të hedh atë çikë pleh në bahçen tonë — tha një mbrëmje Ceni.

Roma s'foli, ndërsa nënë Rukija tha:

— E hedh unë me Behijen plehun, ti shih punët e fermës.

Romës menjëherë iu kujtuan ankesat e së shoqes. Ajo i ishte qarë se gjoja e ngarkonin më punë të shumta në shtëpi, kurse Nadiren pothuajse fare.

— Të dyja nuset, të dyja — tha me nervozizëm Roma.

— Po Nadirja del në arë, lodhet gjithë ditën —
tha duke mos e përmbajtur dot veten nënë Rukija.

— Ti shih bukën e gjellën dhe kullot atë lopë
— ia prishi Roma duke e shikuar me një vështrim jo
të zakonit të emën.

Nënë Rukijes iu duk sikur e goditi dikush në
fytyrë. Ajo i bëri a s'i bëri dy orë gjumë atë natë. I
dukej sikur kishte rënë mbi hithra. E shihte që Be-
hija po sillte sherrin në shtëpi.

Në mëngjes u ngrit pothuajse me natë. Mori ko-
shin e plehut, hyri në haur dhe filloi të hidhte ple-
hun togje-togje në arën e vogël përpara shtëpisë. Be-
fas ajo ndjeu hapat e Behijes. Ktheu kokën pas dhe
e pa atë që po shkundte një batanije. Nënë Rukija
iu afrua me hap të ngadaltë. Kishte një dëshirë të
madhe të shfrynte kundër saj.

— Ke filluar të vësh borijen natën?! — i tha
ajo me një zë metalik.

— Unë?! — pyeti Behija duke u hequr si e hā-
bitur.

— Ti, ti, kush, unë? Po mos të të gënjejë men-
dja se mund të dalësh atje ku të do qejfi ty! I kam
rritur me thërrime djemtë. Ata s'ndahen nga njëri-
-tjetri sa të jem gjallë unë! — dhe pa pritur përgji-
gje vajti e ngarkoi përsëri koshin me pleh.

Në darkë nënë Rukija vështronte vjedhurazi Ro-
mën, për të parë a i kishte thënë gjë e shoqja. Behi-
ja dukej e mërzitur.

«Sigurisht do t'i ketë treguar», mendonte me ve-
te nënë Rukija. I vinte çudi se si gruaja mund të bë-
hej për Romën më e afërt se sa nëna!

— Drejtorin e kemi burrë të mirë — e shkëputi
nga këto mendime zëri i Romës.

— I mirë është — pohoi edhe Ceni. Roma vazhdoi:

— Sot ai më thirri në zyrën e tij e më foli për Behijen. Më foli aq ndershmërisht, sa më lidhi. S'kisha se ç'përgjigje t'i jepja dhe i rashë shkurt: nesër gruan e nxjerr në punë, i thashë.

Nënë Rukija u çel menjëherë në fytyrë. Ajo ndjeu instinktivisht se tani e tutje djemtë e saj do të vazhdonin të jetonin bashkë, të lidhur ngushtë me njëri-tjetrin dhe se të çarat e para që ishin dukur, do të mbylleshin njëherë e përgjithmonë.

— Po pse e ndryshove kështu? — e pyeti Behija Romën.

— Se ashtu duhej. Nuk i ngatërroj qetë me njërezit e mirë unë!

— Atëherë kot që ndënja këto dy javë pa punë!
— u ankua Behija.

Të nesërmen Behija u detyrua të vishte fustanin dhe u paraqit në punë. Vajtën tok, të katër. Nënë Rukija i ndoqi me sy, derisa ata u zhdukën prapa kodrës.

«Kështu ju pafsha gjithmonë», pëshpëriti me vete ajo, duke lëshuar një psherëtimë të gjatë.

Ajo ditë kaloi plot gëzim për nënë Rukijen. Die-lli skuqte. Fushat dhe kodrat ndriçoheshin me ëmbëlsi nga rrezet e tij ngjyrë trëndafili.

Në darkë punëtorët po ktheheshin nga puna për në shtëpitë e tyre. Fshati kishte një pamje që të ngazëllente. Tufa e lopëve po u afrohej stallave. Njëra lopë ktheu kokën pas, andej nga fusha, pëlliti dhe mori frymë me zhurmë, me ato vrimat e mëdha të hundëve. Siç dukej e joshte përsëri tërfili i fushës.

Tek po milte lopën e saj, nënë Rukija dallooi nga

larg një qerre që po ngjitej me vështirësi. Ajo e dinte se asnjëri nga të lagjes s'kishte qerre të vetën, prandaj edhe u shqetësua pak.

Qerrja hyri në oborr dhe nënë Rukija pa se si kërceu poshtë Ceni si ndonjë keç i shkathët. Atij i shkëlqenin bebet e syve.

«Diç paska sjellë», tha nënë Rukija me vete. Ajo vuri re se Ceni kishte blerë dyshekë. Nënë Rukijes i gufoi gjoksi.

— M'i jep mua — i tha ajo dhe zgjati duart.

— I shpie unë, i shpie unë — ia priti Ceni dhe me një të lëvizur i përfshiu dyshekët. Ai ecte me hap të madh dhe, kur e pengoi dera, i dha trupit përpara me vrull.

— Ngadalë — dëgjoi ai zërin e së ëmës. I hodhi dyshekët mbi një krevat që e kishte bërë vetë me dërrasa dhe fshiu djersët me mëngën e xhaketës prej kadifeje, të rjepur te bërrylat.

— Si të duken? — e pyeti ai të ëmën me një buzëqeshje gazmore.

— Paske bërë një punë shumë të mirë! Tani edhe Roma do të flejë në dyshekë të butë.

Pas pak erdhi Roma. Ai kishte marrë një kërcu që e kishte gjetur në hendek dhe e solli në shtëpi. Prapa ish in dy nuset, bashkë me nja tri gra të tjera.

Me të hyrë brenda, Romës i vajtën sytë te dyshekët.

— I paske marrë? — pyeti ai të vëllanë dhe i zbuloi një e nga një.

— Punë që do të bëhej kjo — tha Ceni me sy të ndritur.

Edhe Nadires iu bë qejfi kur pa dyshekët. Nënë Rukija i vështroi me kujdes të rehat e saj. Behija sikur s'ishte e kënaqur që Ceni kishte sjellë dyshekë

në shtëpi. Nënë Rukija bluante me vete: «A nuk ishte Behija, që dy net më parë u ankua se flinte në dyshekë me bar, ndërsa Ceni me të shoqen kishin dyshekë me pambuk? Po tani përse ajo, në vend që të gëzohet, i mban hundët varur?..»

Një mbrëmje Roma ishte takuar me drejtorin dhe kishte biseduar me të rreth një ore. Ai ishte kënaqur shumë. Kur ishte kthyer në shtëpi Roma u kishte treguar përshtypjet e tij nga biseda me drejtorin.

— Është me të vërtetë burrë i mirë, — kishte thënë dhe Ceni. Një ditë ngrenim shtyllat e betonit për vreshtin. Ato janë shumë të rënda. Drejtori kaloi andej dhe na pyeti ç'vështirësi kishim. Ne i thamë se na duheshin edhe dy punëtorë të tjerë. — Pse? — na pyeti.

— Janë të rënda, shoku drejtor.

— Të rënda? — tha ai dhe na nxiti të ngrenim shtyllën. Ishte goxha i fortë ai! E pa se ishin me të vërtetë të rënda dhe u bind se duheshin edhe forca të tjera. Neve s'na tha gjë, por pas gjysmë ore na dërgoi tre vetë.

— Pastë faqen e bardhë — pëshpëriti nënë Rukija kur dëgjoi fjalë të mira për atë njeri.

— Edhe gratë flasin mirë për të — tha Nadirja me gjysmë zëri.

Nënë Rukijes i bëhej zemra mal kur shihte që djemtë i kishin harruar zënkat. Vetëm Behija dukej e pakënaqur. «Po kjo ç'ka?» pyeste veten nënë Rukija.

Në fshat erdhën dritat elektrike dhe çdo gjë llamburiti. Nënë Rukija s'kishte besuar kurrë se do të ndodhnin mrekullira të tilla.

— Jetë dhe shëndet! — uronte me gjithë zemër

ajo dhe i kujtohej e kaluara e zyrtë. Herë-herë i kujtohej i shoqi, intimitetet me të, brengat e tij, dashuria e madhe që kishte patur ai për fëmijët dhe për jetën. Nënë Rukijes i mbusheshin sytë me lot nga mallëngjimi.

Dy muaj më vonë, Roma dhe Ceni blenë një radio të re. U gëzuan të gjithë. Deri në mesnatë ndernjën duke e dëgjuar atë. Jeta i dukej nënë Rukijes si një këngë e bukur. Vetëm qëndrimi i nuseve kishte filluar ta shtinte në mendime. Ajo kishte vënë re se midis nuseve marrëdhëniet ishin acaruar.

— Ti, Nadire, mos ia kthe fjalën asaj — e këshilloi një ditë nusen e vogël.

— Po ti e sheh se unë i hedh prapa kurrizit thumbat e saj — u përgjigj Nadirja me sinqeritet. — Qumështin ajo e prishi vetë mbrëmë dhe fajin ma hodhi mua.

— Të dyja ishit fajtores — i tha ajo Nadires megjithse e dinte fajtoresh e vërtetë.

— Pse grindesh me Behijen ti? — i tha një natë Ceni së shoqes në dhomë.

— Ta kam thënë — foli Nadirja pak e trembur — ajo s'më begenis fare mua dhe gjithmonë më vë në lojë përpara shoqeve.

— S'është e tillë Behija!

Nadirja u zbe në fytyrë.

— Ti pyet dhe nënën po të duash — tha ajo me zërin që i dridhej.

Nënë Rukija u rehatua për disa ditë. Nusët s'po grindeshin më me njëra-tjetrën. Dukej sikur ishin pajtuar.

*

* * *

— Na kanë ftuar në mbrëmje — tha Roma një natë tek po pinte një gotë raki me Cenin.

— Po mua? — pyeti Ceni.

— Edhe ty. Po a e di se si është puna? Duan që të shkojmë bashkë me gratë.

Ceni vuri buzën në gaz. — Do të shkosh? — e pyeti pas pak Romën.

— Vetëm po, me gruan kurrë!

— S'ka ndonjë të keqe këtu. Ne e dimë se ç'gra kemi.

— Ashtu është, por nesër të vënë teneqenë këtu.

— Kush?

— Fshati.

— Jo, mor Romë, e ke gabim që mendon kështu — tha Ceni dhe u mundua ta bindte.

— Mua më vjen keq për drejtorin më shumë — tha Roma duke ngritur kokën.

— Atëherë shkojmë pra. I marrim të dyja dhe shkojmë bashkë.

Roma mohoi me kokë. Ata ishin vetëm dhe s'i dëgjoji asnjëra nga gratë, as e ëma.

...Ceni ishte duke vaditur domatet dhe nuk e ndjeu drejtorin e fermës, që u afrua me një hap të qetë.

— Si të duken domatet, o Cen? — e pyeti ai duke vështruar me kujdes bimët që i kishin rritur kokrrat sa një arrë.

— Po të arrijmë t'i vadisim këto dy a tri ditë, besoj se, do të ndahemi shumë mirë.

— T'i vadisni! Ç'ju pengon ta bëni këtë punë?

— Na mungojnë gjymat, shoku drejtor.
— Për besë, po s'patëm gjyma, s'arrijmë ta mbarojmë vaditjen jo për dy ditë, por as për dhjetë, — u hodh daj Xhepi, një burrë i hollë e i gjatë.

— Unë mendoj që të përdorim për vaditje edhe pompat e spërkatjes. Plot me pompa është depoja. Dhe ka një gjë të mirë, shoku drejtor: pompa e hedh ujin mu në rrënjë, s'ia lag gjethet bimës dhe bima rritet e shëndetshme — tha Ceni.

Drejtorit i shkëlqyen sytë. — E di që ke shfaqur një mendim me vlerë? — i tha dhe e përkëdheli te supet.

Cenit i gufoi zemra.

— A do të na vish në mbrëmje sonte, shoku drejtor? — e pyeti një djalë i ri.

— Do të vij, si jo! Por edhe ju duhet të vini me gjithë gra.

— Unë jam beqar, shoku drejtor — ia ktheu djaloshi i qeshur.

— Unë e kam fjalën për të martuarit — tha drejtori — ja, Ceni do të vijë me gjithë të shoqen. Apo jo, shoku Cen?

— Të shohim, shoku drejtor — tha Ceni me gjysmë zëri.

— Pse të shohim? Nuk është mirë kështu, Cen i dashur! Je punëtor i pararojës, kurse në jetën shoqërore tregohesh i prapambetur. Unë sonte të pres të vish pa tjetër me gjithë grua, ndryshe, po ta them troç: do të ma prishësh shumë qejfin.

Një valë e ngrohtë gëzimi e pushtoi Cenin.

— Më zuri ngushtë drejtori — i tha ai si me keqardhje të vëllait:

— Kur?

— Sot.

— Ç'të tha?

— Ti, Cen, do të vish pa tjetër në mbrëmje me gruan, ndryshe do të më mbetet hatri.

— Po ti ç'i the?

— Unë rrudha supet dhe i thashë: si urdhëron.

— E shoh që ta paska qejfi të shkosh! — tha Roma dhe u largua duke e lënë Cenin më këmbë.

— Vishu! — i tha së shoqes në darkë Ceni.

— Pse?

— Do të shkojmë në mbrëmje.

Nadirja pandehu se mos ai po bënte ndonjë shaka. Por, kur pa që Ceni lëvizi kokën lëvizje, të cilën vetëm ajo e kuptonte, s'e zgjati më dhe vajti në dhomën e saj. U veshën të dy dhe dolën. Ceni ishte si në ethe. Për herë të parë ai po shkonte tok me gruan në një mbrëmje, ku kishte dhe të ftuar të tjerë. Afër mensës dëgjoheshin tingujt e orkestrës. Ceni sikur nguroi të futej. Bëri nja dy a tre hapa dhe hodhi vështrimin nga dritarja për të parë a kishte edhe gra të tjera. Ndjeu një farë kënaqësie, kur i zuri syri Sabrijen, të shoqen e brigadierit dhe Miden, motrën e sekretarit të organizatës bazë.

— Hajde — i tha së shoqes ai dhe hyri brenda.

I dha dorën drejtorit e të tjerëve që ishin në tryezë dhe u ul.

Ai sikur u mërzit, kur pa që shumica kishin ardhur pa gra.

Qazim Resuli, një burrë trashalug, me ca nofulla të dala i hodhi një vështrim tinzar. Po Ceni ia qepi sytë një copë herë, aq sa Qazimi u detyrua ta kthente kokën në anën tjetër.

— Më lejoni shokë — drejtori u ngrit me gotën e birrës në dorë dhe përnjëherë pllakosi heshtja. — Më

lejoni që këtë doli ta ngre për punëtorët pararojë të ndërmarrjes sonë, për shokun Cen Beliu, i cili punon me trup dhe me mendje për fermën tonë. Për shëndetin tuaj, shoku Cen dhe të bashkëshortes suaj!

Ceni me zor qëndronte në karrige. Në ballë i shkëlqenin pika djerse. Fjalët e drejtorit e kishin prekur dhe e kishin hutuar. Tani ai donte të ikte, të shpëtonte nga vështrimet e shumta që i vinin nga të katër anët.

— Ceni di të këndojë bukur, shoku drejtor — tha njëri nga tryeza aty pranë.

— Rri, o Demir — i tha Ceni — ka të tjerë këtu që këndojnë shumë më bukur se unë.

— Na këndo diçka — iu lut drejtori dhe e nxiti me një lëvizje të dorës. Ceni ia mori me zë pak të ulët këngës «Këndo, moj qyqe, se po vjen behari.» Kishte vërtet zë të ëmbël Ceni. Drejtori e duartrokiti dhe pas tij e duartrokite të gjithë. Ceni vështroi të shoqen. Ajo ishte bërë flakë e kuqe në fytyrë. Ai bëri një gjest të vogël që i dha të kuptonte së shoqes se s'kishte përse të mërzitej. Ajo iu përgjigj po me gjest, se s'mund të rrinte më. Pas pak Ceni kërkoi lejë për të ikur. Iu bë qejfi që drejtori nuk e pengoi. Duke kaluar përmes tryezave, që ishin vënë radhë njëra pas tjetrës, Ceni u thoshte natën e mirë bashkëfshatarëve të tij. Sapo doli jashtë, e ndjeu veten si të çliruar. Ishte një natë e vakët vere. Errësira shtrihej pa fund e pa anë. Aty-këtu xixëllonjat lëshonin shkëndija të zjarra dhe fusha kundërmonte nga aro-ma e bimëve,

— Po t'i ç'pate që u mërzite ashtu? — e pyeti Ceni të shoqen, pasi bënë një copë rrugë.

— Po më binte të fikët nga sikleti.

— Pse?

— S'jam mësuar të rri në tavolinë me burrat unë.

— Paskan fjetur të gjithë, — i tha së shoqes, kur pa se në shtëpinë e tyre nuk dukej asnjë dritë e ndezur.

Ceni i mëshoi dorezës, por dera ishte kyçur. Menjëherë i vajti mendja për të keq: derën ata s'e mbyllnin kurrë me çelës pa u kthyer të gjithë në shtëpi. Po sonte ç'i kishte gjetur? «Roma, sigurisht nga zemërimi», — mendoi Ceni me vete. «Tuhaf njeri që është! Pse të zemërohet me mua? Tani unë s'jam më kalama dhe s'mund t'i marr lejë kudo që të shkoj».

Trokiti dy herë me grusht, po lehtë.

— Kushedi sa shumë do të jetë zemëruar nënë Rukija me mua — i tha e shoqja në vesh, tek po prisnin aty që të hapej dera.

— Flas unë me të — tha Ceni me vendosmëri.

U dëgjua e kollitura e nënë Rukijes.

— Po ç'patët që e mbyllët sonte? — e pyeti Ceni sapo u hap dera.

— Flasim nesër, tani njerëzit po flenë — i tha nënë Rukija me një ton që të linte të kuptoje se kjo punë ishte bërë tërkuzë.

Roma s'i foli Ceni dy ditë me radhë. Ai ishte zemëruar shumë, që Ceni kishte vajtur në mbrëmje me të shoqen dhe e ndjente veten të turpëruar familjarisht. Kësaj radhe kishte bërë me vete edhe nënë Rukijen. Edhe ajo i ndenji gjithë hundë e buzë për një kohë të gjatë.

«Po ç'të keqe ka këtu xhanëm?» — bluante Ceni me vete. Ditën e tretë, Romës i erdhën fjalë nga disa njerëz thashethemexhinj se gjoja Ceni kishte lënë nam në mbrëmje, se e shoqja kishte pirë birrë me bu-

rrat, se ajo e paskish pirë birrën më keq se pijanecët dhe se aty nga fundi Ceni na paskish qenë dehur aq tepër, sa me zor e kishin mbajtur për krahësh.

— Na paska fëlliqur maskarai! — tha Roma plot zemërim dhe me atë inat i vajti Cenin te perimet.

Ceni e njohu qysh nga larg dhe e mori me mend se diç kishte i vëllai që ishte bërë si dem i tërbuar.

— Hë, Romë? — e pyeti me një ton të butë dhe të çiltër.

— Qysh sot s'jemi vëllezër! — shfryu Roma me ata sytë e tij të skuqur nga tërbimi.

Ceni vuri buzën në gaz për ta zbutur të vëllanë.

— Mos i zbardh dhëmbët si kalë! — i mëshoi zërrit Roma.

— Po ç'paske kështu ti? — dhe Ceni ia nguli sytë me rreptësi.

— Kështu si të them unë! — vijoi Roma me vrull. — Ti ta turpërosh familjen tonë? Po i pate dalë për zot poshtërsive, të paktën jeto veç dhe atëherë bë ç'të duash!

Cenin iu duk sikur dikush e goditi me kamxhik në fytyrë. Tamthas iu mpinë dhe veshët i buçitën, por e mbajti veten.

Roma s'e zgjati më, pështyu anash dhe iku, duke lënë aty një pjesë të zemërimit të tij.

Atë natë për herë të parë në jetën e tyre, ata hëngrën veç e veç. Secili u fut në dhomën e tij pa bërë zhurmë. Vetëm nënë Rukija shkiste si hije nëpër korridor dhe në të rrallë hynte e dilte herë te njëri, herë te tjetri, pa folur. Nënë Rukija filloi të dobësohej nga dita në ditë. Cenin i vinte keq për të emën. Kur e takonte aty në korridor, ai i hidhte dorën në qafë dhe mudohej ta përkëdhelte, po ajo

ulte kokën si fëmijë dhe i rridhnin lot. Nënata vuajnë kur shohin grindjet e fëmijëve të tyre.

Ceni, si e pa që Roma s'kishte ndër mend të pajtohej, filloi të mendonte që të ngrente nja dy dhoma në një truall tjetër.

— Unë kam dëshirë që të vish e të jetosh me mua — i tha së ëmës Ceni, kur shtëpia u bë karabina.

Po nënë Rukija vendosi të jetonte me Romën. Ceni iu thye zemra. Së shpejti ai priste të bëhej baba. Kjo ia mbushte zemrën me gëzim dhe e bënte nganjëherë ta harronte zënkën me të vëllanë.

Nënë Rukija mendonte si t'i pajtonte djemtë e saj. «Të paktën, të mos bëhen gazi i botës», thoshte me vete ajo. Po s'guxonte t'ia hapte këtë bisedë as Romës, as Ceni. Ah, sikur të gjente ndonjë njeri që t'i pajtonte! Po cilin? Asnjëri s'ia mbushte syrin.

«Do t'i lutem vetë Romës. Le të më thotë ç'të dojë, edhe sikur të më godasë, do t'i them: pajtohuni për hatrin tim dhe të atij që po kalbet atje nën tokë!» mendonte.

Ceni i lindi djalë dhe nënë Rukija qeshi e lumtur pas kaq kohësh. Po përsëri e brente dyshimi. A do të shkonte Roma në darkën që do të shtronte Ceni? Natyrisht që s'do të shkonte. Po a do ta lejojnë të paktën atë?

Bënte nxehtë dhe toka sikur lëshonte shtëllungë avulli. Nënë Rukija vajti e mori lopën, që e kishte lidhur pas një trungu për të mos bërë ndonjë dëm në bahçen e mbjellë me zarzavate «Do ta shpie andej nga rezervuari», tha me vete ajo, se atje kishte kullotë të mirë. Tërfili i gjelbër dhe i freskët e bëri lopën të pëlliste.

— Hë moj nënë, lopën po kullot kështu? — dëgjoji një zë burri prapa kurrizit dhe u tremb. Rreth e rrotull sundonte një heshtje e thellë. Ajo u ngrit sakaq më këmbë dhe pa se njeriu që i foli ishte drejtori i fermës.

— Si je? — e pyeti drejtori dhe nënë Rukija, që e shihte për herë të parë nga afër atë njeri, vuri re se ai kishte një pamje të mirë dhe të përzemërt.

— Mirë faleminderit, ti si je, o bir? — foli me gjysmë zëri nënë Rukija.

— Lopën do ta mbani dhe ndonjë muaj, pastaj do t'i gjeni vend — i tha drejtori me një zë të butë.

Nënë Rukija rrudhi supet dhe heshti.

— Nga ç'familje je ti? — e pyeti ai.

— Jam nëna e Romës dhe e Cen Beliut — u përgjigj ajo me drojtje.

— Ashtu?! — pyeti i habitur drejtori dhe i zgjati dorën. — Ke djem të mirë, punëtorë.

Nënë Rukijes ia përshkoi trupin një valë kënaqësie.

— Janë për vete, djali i nënës, se sa për mua, e kam zemrën plagë — tha ajo me një zë të trishtuar.

— Pse? — dhe balli i drejtorit u rrudh.

— Kanë tre muaj që s'flasin me shoshoqin, djali i nënës.

— Janë zënë?

— Po.

— Mos ki merak ti, nënë, do t'i pajtojmë.

Ajo mend iu hodh në qafë këtij njeriu të mirë.

— Të keqen nëna! — pëshpëriti ajo duke e vështruar me dashuri të thellë këtë njeri babaxhan.

Drejtori i fermës s'e la mënjanë premtimin që i dha nënë Rukijes. Atij i kishte bërë përshtypje të madhe mërzitja e saj. Këtë ua tregoi kryeagronomit dhe sekretarit të organizatës bazë.

— Është e kotë, shoku Sabri — i kishte thënë njëri nga anëtarët e partisë në mbledhjen e organizatës — unë kam biseduar edhe me Romën, edhe me Cenin dhe asnjëri nuk thyhet. — Drejtori e kishte kundërshtuar.

— Ne duhet t'i bindim njerëzit dhe këtu qëndron forca jonë.

Ai pyeti dhe përgjegjësën e sektorit, Selmanin:

— Unë dua t'i shkoj një natë në shtëpi Romës. Ti si thua?

Selmani vuri buzën në gaz dhe tha:

— Mirë do të ishte të bisedoje më përpara me të, që ai ta dijë përse do t'i shkosh.

— Sigurisht që do të bisedoj.

— Po të duash mund ta takosh edhe tani.

— Ku është?

— Te mensa.

— Ma thirr pak.

Drejtori ndezi një cigare dhe u ul mbi trarët që do t'i bënin traversa për vreshtin. Ishte ndaj të perënduar dhe në qiell lundronin grumbuj resh të hirta. Nga kodra përkundrejt herë-herë frynte një fllad i freskët. Drejtori shkopsiti jakën e këmishës, thithi edhe nja dy a tri herë cigaren, e hodhi në tokë dhe e shtypi me majën e këpucës.

Drejt tij po vinin Selmani me Romën. Drejtori i bëri shenjë Selmanit që të largohej dhe i hodhi Romës një shikim të kujdesshëm nga këmbët gjer te koka. Iu duk sikur Roma e nuhati se përse e kish-te thirrur.

— E ke marrë me mend përse të kërkova, ë? — i ra shkurt drejtori.

— S'di gjë, shoku drejtor — u përgjigj Roma me një ton të ftohtë.

— Vërtet s'di gjë?

— Jemi katundarë ne, shoku drejtor, s'na e pret dhe aq — foli Roma me zërin e tij pak të trashë.

— Mirë pra, tani po ta them unë.

Roma ngriti çepallet dhe priti.

— Unë dhe sekretari i organizatës së partisë duam të vijmë sonte për një vizitë te ti — dhe përsëri i hodhi atë vështrimin e tij depërtues.

— Bujrum, mirë se të vini — tha Roma, po në zërin e tij drejtori dalloj një notë fals.

— Me një kusht ama.

— Ç'kusht? — Roma kësaj radhe u duk me të vërtetë i habitur.

— Duam të marim me vete edhe një të tretë, Roma ngrysi vetullat dhe kruajti me dorë mjekrën.

— Kush është i treti?

— Një mik i yni dhe tëndi!

Roma u prish në fytyrë. — Ju të dy urdhëroni kur të dëshironi, shoku drejtor, kurse ai i treti s'ka përse të më shkelë në shtëpi. E mora vesh për kë e ke fjalën!

— Shko e na prit sonte, këtë kisha unë.

— Jo, shoku drejtor, më mirë mos ejani — foli si i vrarë ai dhe filloi të ecte ngadalë.

— Atje na ke — e forcoi zërin drejtori.

Tek ecte, Roma mohoi me kokë.

Drejtori dyshoi njëherë se mos Roma nuk ua hapte derën. I zhytur në mendime, ai s'e ndjeu Selmanin që u afrua lehtë-lehtë.

— E, si vajti puna? — e pyeti ai.

— S'pranoi.

— Po i vajte në shtëpi, ai të nderon.

— Po unë dua të marr me vete edhe Cenin, kështu kam vendosur.

Ceni po pinte birrë, më këmbë, te klubi i fermës. Drejtori iu afrua ngadalë, i hodhi dorën në sup dhe i tha:

— Të bëftë mirë, o Cen Beliu!

Ceni bëri pak djathtas për t'i hapur vend drejtorit.

— Ç'ke qejf të pish, shoku drejtor, birrë apo raki?

— S'erdha për të pirë, po për një punë që kam me ty.

Ceni shtyu shishen e berrës

— Pije, pije — i tha drejtori — mund të bise-
dojmë edhe këtu.

— Urdhëro, shoku drejtor!

— Vjen me mua sonte në një vend? — drejtori
e vështroi mu në bebe të syve.

— Ku të duash ti, shoku drejtor!

— Shumë mirë — murmuriti ai — por duhet të
rrish urtë.

Ceni u trondit. E kuptoi menjëherë përse ishte
fjala.

— Mos, shoku drejtor! — pëshpëriti dhe u rrudh
në fytyrë.

— Tani jepi fund berrës dhe eja të shkojmë, se
na pret sekretari i organizatës.

Ceni ngurroi. Ishte në mëdyshje. Shtëpia e të vë-
llait e tërhiqte me një forcë të çuditshme. Në atë
shtëpi ai kishte lindur, ishte rritur, atje ishte edhe e
ëma.

— Ç'pret më? — e shkëputi nga mendimet zëri i
drejtorit.

— Shkoni përpara ju, shoku drejtor, unë vij më
pas—i tha Ceni me një zë të dobët.

Sekretari i organizatës po e priste drejtorin te
mensa. Ai ishte një burrë rreth të dyzetave, i dobët,
me fytyrë të imtë.

— Ne do t'i bindim patjetër — i tha drejtori.

Kishte perënduar dhe retë vende-vende duke-
shin si shtëllunga të kuqe.

Ata të dy ecnin me hap të ngadalshëm, duke
biseduar për problemet e fermës. Kishin një tok pu-
nësh të mëdha përpara, po ajo që i shqetësonte më

tepër ishte përfundimi i tarracave të vreshtave. Ata e ndërprejnë bisedën vetëm kur iu afruan shtëpisë së Romës. Ishte errur mirë, po oborrin e ndriçonte një dritë elektrike që Roma e kishte vënë te shkallët e shtëpisë.

Drejtori e thirri Romën me emër.

Te shkallët doli nënë Rukija.

— Kush është? — pyeti ajo dhe vuri dorën si strehë për të penguar dritën e fortë të llambës.

— Jam unë, drejtori. Po Roma, mos ka rënë të flerë kështu?

— Jo, jo, këtej ishte, s'di se nga vajti — u përgjigj nënë Rukija.

— Na fiku! — tha me zë të ulët sekretari.

— Meqenëse Roma qenka këtej rrotull, po e presim në dhomë — tha drejtori. Nënë Rukija shtangu në vend. Filloi të dridhej. Kur ja, ajo dalloi hijen e Romës, që doli nga ana e pasme e murit, ku kishte qenë fshehur. Drejtori dhe sekretari qëndruan në vend.

— Erdhët? — i pyeti Roma, duke ecur me vrull drejt tyre dhe u zgjati dorën.

— Derisa të dhamë fjalën, s'bënte të mos vinim — iu përgjigj drejtori.

— E mira ishte të mos vinit — ia preu Roma me një ton të butë e miqësor — por megjithatë bujrum!

Ata u ngjitën nëpër shkallët e drunjta.

— Kthehemi po të duash — tha si me shaka drejtori.

— Sa mirë do të bënit! — ia pat Roma gjithnjë me atë tonin e butë dhe qëndroi.

— Po a nuk do të ishte turp për ty? — foli sekretari dhe i hodhi dorën në sup miqësisht.

— Drejtori thotë po kthehemi; unë ju thashë bujrum — buzëqeshi Roma.

Te dera kishte qëndruar nënë Rukija. Drejtori iu afrua. e përshëndeti dhe i shtrëngoi dorën me dashuri. Nënë Rukija vetëm sa belbëzoi «mirë se erdhët», dhe s'qe në gjendje t'i shqiptonte fjalët mirë.

Sekretari ndenji afër qoshes.

— Ulu mirë, shoku Shahin — i tha Roma dhe i afroi shiltenë e re.

— Je burrë i mirë, për besë, — i tha sekretari dhe nxori paketën e cigareve. Po sakaq Roma futi dorën në xhep dhe i hodhi në prehër një cigare nga paketa e tij.

— Shiko, shoku Shahin, sa mirë e ka rregulluar shtëpinë Roma? — foli drejtori dhe tregoi perdet e bukura që ishin vënë në të dyja dritaret dhe abazhurin e bardhë, radion, një vazo me ca lule prej letre.

— Mirë, mirë e ka rregulluar, por akoma s'ka blerë krevat për vete.

— E kam më të mirë se ti — tha Roma.

— E paske blerë kohët e fundit, se deri përpara një muaji ti flije në dërrasë.

— Punë për mua kur e kam blerë, po s'besove, eja dhe shikoje — tha Roma si me mburrje.

— Paske statistika të vjetra, shoku sekretar — tha drejtori duke buzëqeshur dhe ndezi cigaren me çakmak.

— Po gruan ku e paske kështu, o Romë? — e pyeti pas pak Shahini dhe e vështroi si me qortim në sy.

— Tani vjen.

— Andej nga ana jonë e kemi zakon që miqtë i përshëndet edhe e zonja e shtëpisë.

Roma u zu ngushtë. Po megjithatë, u përpoq të

gjente një shteg dalje: — Po prit, o shoku Shahin, ti ende s'ke ngrohur vendin ku je ulur. Gjithmonë me kritika, ky, o shoku drejtor! — dhe Roma vë-shtroi drejtorin me buzëqeshje.

Drejtori qeshi me gjithë shpirt, ndërsa Shahini kishte vënë buzën në gaz dhe po kundronte Romën.

— Mos i bëj bisht bisedës, o Romë. E vërteta është e vërtetë. Gratë ju akoma i mbani në fre.

Drejtori ishte mbështetur me bërryl në jastëk dhe ndiqte bisedën e tyre. Roma hapi radion dhe doli, por u kthye shpejt. Pas tij ishte Behija me një pjatë me llokume në dorë. Drejtori mori i pari llokumin.

— O Romë, — dëgjoi befaz zërin e përgjegjësitetë sektorrit.

Pllakosi heshtja. Roma ngrysi vetullat dhe balli iu mbush gjithë rrudha.

— Dil dhe hapu derën — tha drejtori.

— Është yt vëlla, Romë — shtoi Shahini.

Roma psherëtiu, iu afrua derës dhe e hapi ngadalë. U duk silueta e një njeriu. Ishte Ceni. Roma u tërhoq pakëz prapa. Atëherë doli gjithë trupi i Cenit. Ai ishte zverdhur në fytyrë. Vështronte mënjanë, thua se nuk u bënte dot ballë syve të hapur jashtë mase të të vëllait. Ishte një çast me të vërtetë prekës,

Drejtori i fermës s'para prekej lehtë, po kësaj radhe ndjeu se u drodh.

— Jepni dorën shoqishoqit, ju jeni vëllezër — tha drejtori. Nuk u mur vesh se cili e zgjati dorën i pari. Ata bënë toka dhe u përqaftuan.

— Kështu duhet — foli Shahini dhe fytyra i shkëlqente nga një gaz i madh.

*
* *

Në mëngjes, kur fshati flinte ende, nënë Rukija doli në oborr. Në dorë mbante një torbë të vogël. Kishte futur aty ca ndërresa të saj.

— Ku po vete kështu? — e pyeti Roma i habitur.

— Te Ceni — tha nënë Rukija — tani e tutje do ta bëj me javë, herë te njëri, herë te tjetri.

Roma buzëqeshi lehtë. Nënë Rukija dukej sikur ishte përtërirë, sikur ishte bërë 10 vjet më e re.

NDËSHKIMI

Partizanët e komandës së vendit kishin arrestuar një tradhtar, bashkëpunëtor të okupatorëve dhe e kishin lidhur mirë në haurin e xha Lipes. Ai duhej të ruhej me kujdes derisa të vinte urdhëri i ndëshkimit nga shtabi i zonës operative. Partizanët ikën me shpejtësi se nuk priste puna dhe detyrën e rojes ia besuan xha Lipes.

Xha Lipja nuk e kishte njohur, as e kishte parë ndonjëherë të arrestuarin. I kishin thënë se ishte armik i popullit, se kishte dhënë urdhëra për djegie fshatrash dhe internim njerëzish.

«Burgu» i xha Lipes ishte një haur tepër i vogël, i errët, plot bajga, nga kundërmonte një erë e rëndë që të zinte frymën.

Sa herë që hynte në haur për të marrë ose për të futur lopën dhe viçin brenda, ai e gjente të arrestuarin me të dy grushtet të vëna në nofulla, të kredhur në mendime. Xha Lipja i hidhte një vështrim plot inat. Ai nuk e shante të arrestuarin, as e pështynte.

Bukën e ujin ia shpinte në orar dhe, kur i arrestuari fillonte të hante, Xha Lipja zinte derën e haurit me çiftin e gjahut në dorë.

— More, xhaxho — i tha një ditë i arrestuari — po a është e mundur që në këtë vend të vogël, siç është hauri yt, të jetojnë lopa, viçi dhe unë?

Xha Lipja iu përgjegj ngadalë, duke i peshuar fjalët mirë:

— Mos u mërzit, së shpejti do t'ju rregullojmë shumë mirë!

I arrestuari turfulloi si një kalë i hazdisur, pshe-rëtiu thellë, mbështeti dy grushtet në nofulla dhe u krodh përsëri në mendime.

«Ndofta e ndjen se së shpejti do të vdesë!» — tha me vete xha Lipja dhe doli duke kyçur derën me bravë.

Mirëpo në të vërtetë i arrestuari bluante të tjera plane në kokë. Ai nuk mendonte për vdekjen, siç pandehte xha Lipja. Kishte tri ditë në atë huar dhe të tëra mendimet e tij ishin përqëndruar në një pikë të vetme: si të shpëtonte, si të zhdukej nga ky burg dhe të kthehej përsëri në jetën e mëparshme e të hakmerrej.

I arrestuari ishte rreth 50 vjeç, me një fytyrë të kuqe si proshutë, me qafë të shkurtër dhe dukej sikur ishte pa vetulla. Sytë i kishte pak të kaltër dhe anëve i dukeshin flokët e verdhë si mustaqe misri.

Ai ishte prefekt. E kishin arrestuar tri net më parë në veturën e tij «Mileçento». Ai do të shkonte në Greqi, do të bënte atje ca allishverishe. Kishte qejf të dëfrente me femra, të pinte uzo speciale e konjak «Metaksa», mirëpo u kthye mbrapsht afër Selanikut, sepse iu duk gjendja e nderë. Kudo kishte trupa gjermane që iknin s'dihet se ku, të lodhur, të raskapitur. Në të kthyer e zunë partizanët dhe ai s'pati nga t'ia mbante. Ai deshi t'i gënjente, u tha se ishte mjek, por njëri nga partizanët kishte ndezur çakmakun, ia kishte afruar te fytyra dhe kishte thënë me një ton tepër të sigurt:

— Ky është prefekti i krahinës. E njoh mirë unë. Tungjatjeta, zoti Velo. Ti, Xhelo, lidhe qenin...

Një dorë e fuqishme e kishte përparë për zverku prefektin dhe e kishte nxjerrë nga vetura. Tani atij i vinte të hante veten me dhëmbë që ishte dorëzuar menjëherë, pa kundërshtuar fare. Deri dje kishte besuar se forcat e policisë, të xhandarmërisë, të Ballit Kombëtar dhe të gjermanëve do të bënin çmos ta shpëtonin në një mënyrë apo në një tjetër, po tani që kishin kaluar tri net, i kishte humbur shpresat dhe fantazia e tij po thurte lloj-lloj planesh për arratisje. Rruga më e mirë ishte ta godiste xha Lipen me shishen e ujit në kokë. «Po sikur të më qëllojë me çifte përpara se ta godas? Më mirë të qëndroj pas derës. Kur plaku të futet brenda, t'i jap një të shtyrë të fortë e pastaj t'ia shkel vrapit», mendonte.

«Përse të mos e kandis këtë plak matuf?» — i ra ndër mend kur xha Lipja futi lopën bashkë me vëçin.

— Xhaxho — i foli ai me një përzëmërsi të shtirë — ti ke mundësi të më bësh një nder të madh dhe unë do ta shpërblej aq sa s'ta pret mendja.

— Ç'nder? — pyeti xha Lipja duke shtyrë lopën me dorë te vithet.

— Sikur të më lejosh të iki këtej, unë do të jap pesëqind napolona.

Xha Lipja vuri buzën në gaz dhe tundi kokën rreptë.

— E, si thua? — vazhdoi prefekti. — Pesëqind napolona janë një shumë e madhe. Me ato para ti ble një tokë të mirë dhe e kthen festen mbi sy. I jep fund kështu edhe varfërisë, si thua?

Për herë të parë xha Lipja e pështyu në fytyrë. I arrestuari e fshiu pështymën me cepin e supit dhe shtrëngoi nofullat.

— Maskara! — mërmëriti xha Lipja dhe tërhoqi derën pas me vrull.

I arrestuari nuk dëgjoi se ç'tha xha Lipja. Ai po mendonte me vete: «Ah, sikur të shpëtoj e ta zë të gjallë këtë fshatar komunist! Do ta ngordh në dru, do t'i vë vezë të zjera nën sqetulla, pastaj do ta vras si gen...»

Ndaj të gdhirë ai dëgjoi derën e haurit që u hap dhe pa xha Lipen me çifte. Pas tij ishte një partizan me një kandil në dorë. Ai i tha të arrestuarit të dilte jashtë.

— Ç'kërkoni të bëni me mua?! — pyeti prefekti gjithë llahtar.

— Ec përpara e mos u ndje! Ndyshe do të të vras! — i tha xha Lipja me sytë që i shkrepëtinin.

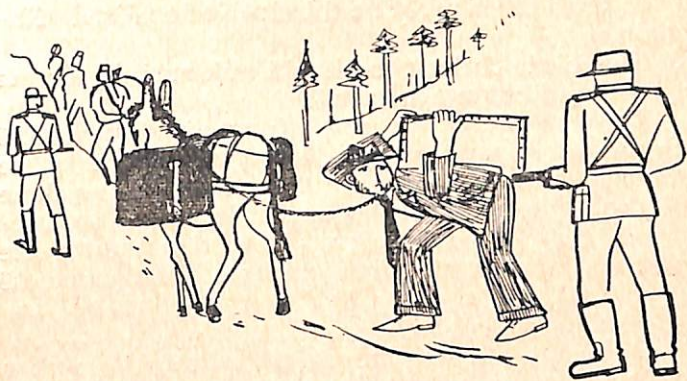
Ai doli jashtë dhe ndjeu erën e freskët të agimit që iu përplas në fytyrë e në gjoks. Ata ecën njëzet minuta. Prefekti ecte dhe vështronte me dyshim rreth e rrotull. «Më duket se do të më pushkatojnë», mendoi me vete dhe gjithë trupi iu drodh nga tmërri.

U mat të pyeste diçka, po xha Lipja ia preu me vrull:

— Hesht!

Xha Lipen e kishin lajmëruar se në fshat po vinin gjermanët, prandaj i arrestuari duhej të çohet në një vend të sigurtë. Xha Lipja do ta kishte vrarë pa një pa dy, por priste urdhërin e shtabit operativ të zonës se ç'do të bëhej me atë njeri.

Hynë në një pyll të dendur dhe e detyruan të rrinte në ca gëmusha. Pastaj partizani diç bisedoi me xha Lipen dhe u largua. I arrestuari, gjithë sy e veshë tha me vete se ndoshta iku për të lajmëruar

partizanët. E vështroi xha Lipen, që rrinte nja 5-6 m. larg tij me ca sy të zgurdulluar e të trembur.

— Thuama, dish prërdinë, përse më torturoni në këtë mënyrë? pyeti ai me një pamje që ishte për t'u përbuzur.

— Hesht të thashë, ndryshe do të të vras! — xha Lipja drejtoi grykën e çiftes nga ai.

I arrestuari mbylli sytë dhe priti me ankth kris-mën e armës. Kaluan ca çaste dhe ai hapi sytë. Tyta e çiftes i qëndronte përballë, e ftohtë, e dridhshme e zezë. «S'më vrau» tha me vete dhe mori frymë thellë.

Agimi po zbardhte gjithnjë e më shumë. Konturet e kodrave rreth e rrotull shquheshin mirë. Ca zogj murgalecë fluturonin aty afër nëpër gëmusha. Ndërkohë u dëgjuan ca krisma të mbytura push-kësh. I arrestuari u drodh. Ç'po ndodhte kështu?

Xha Lipja e kërcënoi përsëri që të mos lëvizte. U dukën disa gjermanë me mushka.

Ai brofi më këmbë dhe thirri: «Nacionalist». «Nacionalist»

Xha Lipja shtiu, por plumbi nuk zuri. U nis me vrap të lajmëronte partizanët.

Ndërkaq prefekti u ishte afruar gjermanëve. Një gjerman, që e pandehu si një nga robërit që kishte dashur të fshihej, i dha një të goditur të fuqishme me grusht mu në shpatulla dhe e detyroi të rreshtohet me të arrestuarit e tjerë. Prefekti u çudit përse e goditi gjermani, iu afua dhe me dorën përpjetë thirri:

— Hail Hitler!

Gjermani diç foli me egërsi. Prefekti nuk e kuptoi por, nga gjesti që bëri gjermani me kokë, kuptoi se duhej të shkonte në rresht me të arrestuarit e tjerë. Ai deshi t'i thoshte se xha Lipja, fshatari komunist ishte fshehur atje, te gëmushat, po s'dinte si t'ia shpjegonte.

— Bolshevik, bolshevik — i tha ai gjermanit duke i bërë shenjë me këmbë e me duar në drejtim të gëmushave.

Po gjermani e shtyu përsëri me vrull.

— Marsh! — shpërtheu me vrull zëri i tij i ngjirur dhe prefekti shpejtoi hapat e u bashkua me vargun e të arrestuarëve të tjerë. Ah, sikur të gjente ndonjë që të merrej vesh me gjermanët, t'u tregonte cili ishte!

— Hail Hitler, Hitler gut! — u kthye përsëri nga gjermani duke i shoqëruar fjalët me një shprehje dashamirëse.

Gjermani ia mbërtheu sytë me një vështrim të tmerrshëm dhe e goditi me një shkelm të fortë mu afër veshkave. Ai ndjeu një dhembje therëse dhe vrapoi, si një qen i rrahur, drejt vargut të të arrestu-

arve të tjerë. Aty kishte pleq, gra e fëmijë. Ai i vështroi ata si gjermani, plot neveri e urrejtje. «Së shpejti po vjen çasti i hakmarrjes», tha me vete dhe, duke kthyer kokën përsëri nga gjermani, i tha me forcë:

Të gjithë këta kaput, të gjithë janë bolshevikë!

Gjermani vuri dorën te parabeli dhe prefekti u drodh. — Hail Hitler! — pëshpëriti ai dhe vazhdoi udhën, duke kthyer kokën herë pas here me frikë pas. «Përse vallë nuk i bëhet qejfi këtij ushtari gjerman, kur unë i shpreh fjalë të mira për udhëheqësin e tij»?! — thosh me vete dhe i vinte të pëlçiste nga inati.

Ata ecën disa orë pa u ndalur fare. Një tufë reshë të bardha kishte mbuluar një pjesë të qiellit. Karvani ndali befaz. Një mushkë e uritur u shtri përtokë e pafuqishme dhe një oficer gjerman e vrau me parabel. Ngarkesën e kafshës e hodhën mbi kurrizin e fshatarëve. Prefektit i vunë një arkë të madhe me municion. Atij iu drodhën këmbët nga pesha, gjunjët gati iu thyen. Ai eci një copë udhë, po u pengua pas një rrënje dhe u rrëzua. Gjermani e ngriti, i hodhi arkën mbi kurriz dhe e shtyu. — Hail Hitler! — tha prefekti me zor të madh dhe zuri të ecte përsëri, me këmbët të hapura nga pesha. Ai ndjente dhembje në çdo pjesë të trupit, po ishte i detyruar të ecte me një hap me të tjerët.

Këmbët i shkelën në një vijë uji. Aty afër, ndoshta rreth asaj kodre të veshur me pisha, mund të gurgullonte ndonjë burim. Dhe atij po i digjej gurmazi për një pikë ujë...

Përsëri u duk një e përpjetë tjetër. Prefekti u

rrëzua befas e u shtri sa gjatë gjerë. Rrënkonte plot dhembje. Gjermani e ngriti me rrëmbim.

— Jam juaji, më kupton? Hail Hitler, më kupton? Unë antikomunist, antibolshevik, më kupton? — ulëriu zëri i tij, që i ngjante britmës së një kafshe të plagosur rëndë.

Gjermani i vuri arkën mbi kurriz, mori një litar, i bëri lakun, ia futi në qafë dhe e lidhi litarin pas samarit të mushkës. Mushka eci dhe prefekti nxitoi hapat. Ndjeu se laku iu shtrëngua rreth fytit. Tani s'ishte më në gjendje të thoshte «Hail Hitler». Zerra i rrihte fort dhe nga duart e nga fytyra i pikonte djersa, si lyrë.

Kur mbërritën në një lëndinë, atij iu ngatërruan këmbët dhe u rrëzua përsëri. Mushka bëri përpara dhe atij iu zu fryma. Gjithshka iu nxi. Pasi lëshoi një rënkim të thellë e ngjethës, ai vdiq.

Gjermani nxori thikën dhe preu litarin. Trupi i tradhtarit qëndroi ashtu i zi, mu në mes të livadhit.

MISIONI

Dy partizanë, pasi morën udhëzimet nga komanda e vendit, u nisën me një mision të caktuar. Ata kapërcyen lumin Shkumbin, lanë anash Librazhdin e u ngjitën për në Çermenikë.

Po errej. Qielli i zymtë po nxihej gjithnjë e më shumë, drurët dukeshin si grumbuj hijesh. Shtrihet një cipë e bardhë dëbore.

Dy partizanët ecnin me ngut. Do të bënin nja gjashtë a shtatë orë udhë. Po shkonin për të shpënë një letër sekrete në shtabin e brigadës, që ishte vendosur në një fshat të vogël, thellë andej nga Guri i Zi. Me atë letër komanda partizane e vendit njoftonte shtabin e brigadës se gjermanët dhe ballistët po përgatiteshin për një sulm të furishëm kundër forcave partizane të asaj zone.

— Pisk do ta kemi kur të kalojmë nëpër Skroskë dhe Qarrisht — foli partizani i parë, një fshatar zeshkan, i gjatë si lis.

— Përse? — pyeti tjetri, një djalosh rreth të njëzetave, pak i hollë e me ca shpatulla ende të paformuara mirë, megjithëse kishte punuar nja dy vjet si zdrukthëtar te një usta.

— Sepse në këto dy fshatra kanë ardhur ballis-

tët — vijoi i pari me zë të qetë. — Këtu janë forcat e tradhtarit Hazis Biçaku.

— Ti e di se unë nuk e njoh këtë zonë — tha pas pak partizani i dytë. — Unë jam gati të zbatoj urdhërat e tua dhe të shkoj nga të më thuash ti.

Heshtje. Dëbora kërciste nën këmbët e tyre. Muzgu u bë më i dendur. Një mëllenjë e vonuar me zor çante thëllimin për të arritur në fole.

Befas, pranë një korije buçiti një batare pushkësh. Ishin ballistë ata që qëlluan. Partizani i parë u lëkund dhe ra mbi dëborën e bardhë. E kishte marrë një plumb në kokë.

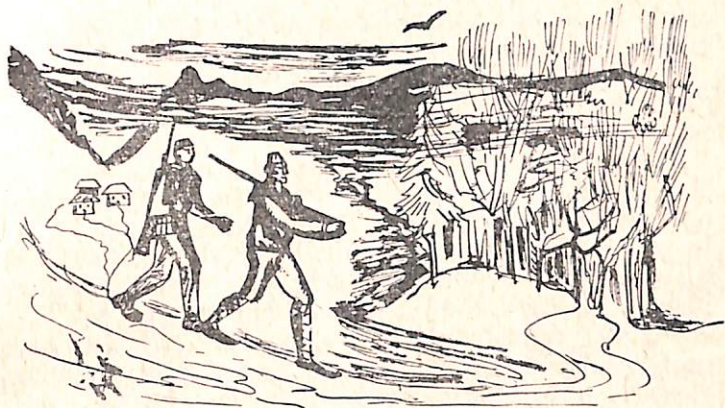
I dyti u shtri barkas dhe u zvarris drejt korijes, duke shtënë e duke tërhequr rrëshqanthi shokun e vrrarë. Mirëpo shoku i tij ishte tepër i rëndë. Ai e tërhoqi deri në një farë vendi dhe nuk mundi ta shpin-te më tej. Atëherë i futi dorën në xhepin e jelekut dhe i mori letrën. Me zor i largoi krahun dhe i hoqi pushkën. Tani u bë me dy pushkë. Një valë lotësh i vërshuan, e puthi shokun dhe iku me të shpejtë, me zemër të dërmuar.

Eci sa eci dhe mbajti vesh. Dëgjoheshin ca të shtëna të rralla dhe zëra të çjerrë.

Ishte errur mirë. Toka dhe qielli nxinin. Kjo, natyrisht, kishte të mirat e saj, se ballistët s'e gjenin dot më. Por kishte dhe një të keqe të madhe: ai nuk e dinte udhën. Ky partizan kishte ardhur në komandën e vendit pasi ishte shkëputur nga brigada e tij, se u sëmur. Kur u shërua, atë e mbajtën në komandën e vendit, se brigada e tij kishte lëvizur në afërsitë e Mokrës.

«Nga t'ia mbaj, drejt, djathtas, apo majtas?» — pyeti veten ai duke vështruar si i verbër në errësirë.

Vendosi të shkonte përpara. Pas korijes kishte

genë një kodër. E ngjiti me një frymë. Pas saj u duk një pyll i dendur. Mori të përpjetën thikë të pyllit. Eci nja dy orë pa u ndaluar fare. Por pylli sikur s'kishte të sosur. Vendosi të kthehej pak djathtas. Nuk mërdhihte, megjithëse binte borë. Këmbët i bënin pllaq-lluq. U ndal dhe u mbush me frymë. S'dëgjohej asgjë veç frymëmarrjes së tij të çrregullt. Dukej se ishte në një vend fare të shkretë.

«Duhet të dal medoemos nga ky pyll i mallëkuar!» — tha me vete e vazhdoi përsëri të ecte.

Agimi e zuri në pyll. E ndjeu veten të ripërtërirë. Tanimë do ta gjente udhën.

Qielli vazhdonte të ishte i mbushur me re të holla dëbore. Dielli, që lindi pas pak, dukej si një njollë e verdhë në një pellg uji të turbullt.

Fërkoj ballin dhe u nis përsëri. Zbriti poshtë nga e djathta dhe pas pak u gjend në fushë. Tani e ndjeu thellë urinë. S'kishte ngrënë asgjë qysh nga dita e

djeshme. «Do të rregullohem në ndonjë fshat këtej afër» tha.

Pas pak u duk një fshat. I kërceu gjoksi përtpjetë dhe sytë i shndritën. E përfytyroi veten duke ngrënë bukë.

Papritur, disa hapa larg tij, ai pa një trup të shtrirë, të kthyer përmbys. Iu afrua ngadalë dhe e rrotulloi. Oh! I masakruari ishte Rahmani, shoku që ia vranë pranë korijes. Ballistët i kishin nxjerrë sytë. Ai e njohu nga jeleku i grisur e nga gishti tregues i dorës së djathtë, që e kishte të shtrembër.

Një e ngjethur e tmerrshme ia përshkoi tërë trupin, sikur ta kishte goditur njeri me dru në kokë. Tërë damarët i ishin mpirë.

«Domethënë unë tërë natën s'paskam bërë gjë tjetër veçse i paskam rënë rrotull këtij pylli të mallëkuar!» — psherëtimi.

Befas i hodhi sytë mbi fshatin përballë. «Kurrë nuk do t'ju falim!» — tha me urrejtje. Nxori nga xhepi një laps dhe shkroi mbi një letër me ca gërma të mëdha: «Vdekje tradhtarëve, së shpejti do të hakmerremi! Rroftë Partia Komuniste Shqiptare!» — dhe ia vuri shokut në gjoks. Pastaj hoqi nga qafa shaminë e kuqe dhe i mbuloi fytyrën. Atë çast ndjeu se iu njomën sytë dhe iu mblodh një lëmsh në grykë.

Gjysmë ore më vonë e kishte lënë shumë prapa atë vend të shenjtë, ku varrosi shokun e tij.

Binte borë. Ai po mërdhihte dhe kishte uri.

Një rosë e egër po lahej në një pellg uji, nja tri-dhjetë a dyzet metra larg. Ai ngriti pushkën, tërhoqi llozin, por shpejt ndërroi mendim. «Po sikur të ketë ballistë këtej afër?» — dhe vazhdoi udhën.

Filluan t'i koteshin sytë. Mori një grusht borë

dhe e fërkoj te duart. «S'do të jetë keq sikur të ha pak borë», tha, ndali pranë një peme dushku dhe i mbushi duart plot me borë të virgjër. Diçka si rrymë e ftohtë ia gërvishi stomakun. Në fillim ndjeu dhe- mbje, pastaj sikur u qetësua.

— Ja, tani jam në gjendje të eci një orë pa u ndaluar fare — tha dhe u nis përsëri me forca të reja.

Natën, kur arriti mbi një kodër të zhveshur, pa disa kandila që ndrisnin aty-këtu. «Fshat!» — pëshpëriti me gëzim të madh.

U nis drejt dritave. Zbriste me çap të shpejtë, se vendi ishte i pjerrët. «Ndoshta këtu do të më tregojnë se në ç'vend ndodhet shtabi i brigadës», tha dhe pa e kuptuar e çoi dorën në gji, atje ku kishte fshehur letrën. Megjithëse e preku, ai e nxori dhe, ashtu në errësirë e afroi te sytë për ta parë. Pastaj e vuri përsëri në vend.

Pushkën e bëri gati për çdo të papritur. Tani uria i qe zhdukur dhe syrin e kishte pishë.» Edhe sikur të më lusin për të fjetur, nuk do të pranoj», thoshte duke vështruar me kujdes rreth e rrotull.

Iu afrua një shtëpie. «Nuk duhet të nxitoj, kujdes», pëshpëriti me ngadalë dhe u tërhoq ta merrte me mend se e cilit mund të ishte ajo shtëpi. «Mua më duhet e ndonjë fshatari të varfër, se ata janë me ne», mendonte dhe befas ndjeu sikur diçka e këshilloi që të ndalej, se prapa asaj drite që vezullonte ndoshta fshihej ndonjë armik i partizanëve.

«Më mirë të shkoj tek ajo tjetra atje, është shtëpi më e vogël. Kjo këtu është goxha ndërtesë», dhe u zbyth ngadalë.

Lehu një qen. «Ah, këta qentë janë si xhandarët! S'pyesnin fare a je njeri i mirë a po i keq», — dhe qëndroi një çast pa lëvizur. Qeni s'u ndie më.

Partizani zuri të ecte përsëri. «Ndoshta këtu është Skroska ose Qarrishti», mendoi. «Por unë kam ecur shumë dhe, sipas asaj që më tregonte Rahmani, Skroskën dhe Qarrishtin duhet t'i kem lënë shumë prapa. Po, po, ashtu duhet të jetë», dhe në sytë i shkrepri një gëzim i vrullshëm.

Bëri përpara dhe trokiti në derë. Heshtje. Trokiti përsëri. Përsëri heshtje. «Ndoshta janë në gjumë», tha dhe trokiti më me forcë.

Iu bë sikur dëgjoi ca hapa të lehtë. Pastaj u dëgjua një zë gruaje.

— Kush është?

— Hape! — foli partizani me zë të butë. Përsëri heshtje.

— Hape, jam ... — ai deshi t'i thoshte «jam partizan, por ndërroi mendim.

— Po kush je ti pra? — pyeti gruaja me një zë pak më të lartë dhe si e nevrikosur.

— Hape, jam mysafir.

— Mysafir pa emër ?

— Po. mysafir — përsëriti ngadalë ai dhe mbajti vesh.

— Dua ta di kush jeni, ndryshe s'e hap derën natën — tha ajo.

— Unë jam partizan — foli ai me zë të butë. Heshtje e gjatë.

— Po ç'doni tani natën? — u dëgjua përsëri zëri i gruas.

— Dua pak bukë, kam uri.

Përsëri heshtje.

— Prisni aty, se po ju jap pak bukë. Sa për fjetje, s'kam vend. Shkoni gjetiu — tha ajo pas pak si e pakënaqur.

«Të gjithë na duan, mjafton që t'u tregojmë se

jemi partizanë dhe zemrën na e falin», tha ai i mallëngjyer nga gatishmëria e gruas për t'i dhënë bukë.

Pas pak u hap dera. Ai u mat të hynte brenda; por befas oshëtiu një krismë pushke. Sakaq ndjeu një të therur në krah. Ra barkas dhe shtiu. Brenda u dëgjua një ulërimë e thekshme.

Ai kishte rënë në një shtëpi ballistësh. Gruaja e kishte marrë vesh se në fshatin e tyre ishin dukur partizanë dhe i kishte treguar të shoqit.

Ai ishte pronar tokash dhe ballist i rrezikshëm. Njëri djalë i ishte vrarë në përpjekje me partizanët. Burri sa dëgjoi emrin «partizan» rrëmbeu pushkën dhe qëlloi. Ai pati frikë të dilte ballë për ballë partizanit se mos e pësonte si i biri.

«Më prenë në besë, katilët! — thoshte me vete partizani duke u zvarrisur. — Tani, sigurisht, do të mbalidhen të tërë ballistët dhe do të më ndjekin. Po letra? Ajo duhet çuar patjetër».

Ecte sa ecte dhe qëndronte një hor për të mbajtur vesh. Qentë e fshatit lehnin me të madhe.

Në një vend si gropë fshehu njërenë pushkë se nuk mund t'i mbante të dyja. Llozin e hoqi dhe e hodhi tutje, me sa fuqi që kishte, kurse ballin e fishekëve e mbajti vetë. «Tani po shkoj drejt asai hijes së zezë», tha dhe u nis këmba dorës. Plaga i therte Piu pak ujë në një gropë të vogël. Goja sikur i nxirrte flakë. Pastaj eci pothuajse me vrap.

Hija e zezë kishte qenë kodër. Mori djathtas, rrëzë kodrës dhe eci shumë, pa u ndalur.

Koka i ziente. «Hajvan që jam», — tha dhe i ra ballit me shuplakë si për të ardhur në vete. «Cilido që të ishte në vendin tim, do të trembej. Madje unë s'po trembem. Është i trembur ai që s'di ç'të bëjë, kurse unë po përpiqem të shpëtoj. Forca, pra, shko

përpara tani! As që duhet të mendoj për gjëra të tilla.»

S'bëri as njëqind metra dhe prapë qëndroi. Zerra po e tradhtonte. Ajo rrihte me forcë, sikur po dilte nga gjoksi.

«Ah, ç'më bënë ata të poshtër! Po unë si rashë në lak? Si e hëngra atë gënjeshtër? Po ata përse nuk më futën brënda? Apo ndoshta patën frikë? Ata u trembën nga unë», mendoi me vete dhe u zvarris përsëri.

Në mëngjez shtiu tri herë për të vrrarë një mëllenjë, po i doli bosh. I dridhej dora dhe s'merrte dot nishan mirë. «Po tani?» — pyeti veten dhe vështroi rreth e rrotull. Përfytyroi shtëpinë, nënën, motrën dhe ëndërroi një copë herë.

Në mbrëmje koha hapi e qielli shkëlqeu si xham. Rrezet e diellit skuqën malin dhe drurët morën një ngjyrë trëndafili. Kjo sikur e përtëriu pak. Ai po zvarrisej për të arritur një vend si lëndinë, ku kish-te menduar të kalonte natën, kur ja, befas dëgjoi një këmbanë.

Këmbana tingëlloi dhe disa herë të tjera pastaj nja njëqind metra larg partizani dalloj një njeri. «Njeri!» — tha dhe sikur mori fuqi.

Ishte një bari plak, nja 60 e kusur vjeç. Bariu mblodhi dhinë duke fishkëllyer dhe ngadalë u afrua në vendin ku ishte partizani.

— O xhaxho,! — u dëgjua zëri i dobët i partizanit.

Plaku qëndroi në vend.

— O xhaxho! — përsëriti partizani dhe u ngrit në gjunjë. Dridhej i tëri.

Plaku puliti sytë dhe goja i mbeti pakëz e hapur nga habia.

— Ç'është, more bir?!

— Ndihmomë, o xhaxho, unë jam partizan! —
tha dhe ra përmbys ngaqë nuk pati fuqi të qëndron-
te më.

Plaku e mori në krah me dashuri, i bëri një zjarr
të mirë, i dha bukë e qumësht. Pastaj e shpuri në
shtëpi, fshehurazi.

Të nesërmen, pa gdhirë, me këmbënguljen e par-
tizanit, plaku e dërgoi në fshatin ku ishte shtabi i
brigadës.

PASQYRA E LËNDËS

Page

Hamalli	3
Pendimi	11
Ai priste mëngjezin	28
Jam Diana	40
Nënë Rukija dhe djemtë e saj... ..	54
Ndëshkimi	83
Misioni	91